

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 159.9(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор З.Я. Ковальчук. Львів: ЛьвДУВС, 2024. Вип. 2. 64 с.

Виходить двічі на рік.

Мова видання: українська, англійська.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 квітня 2024 року № 1191 (Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-04392).

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС (протокол від 23 грудня 2024 р. № 11).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі психологічних наук (053 – Психологія).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ковальчук Зоряна Ярославівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної психології Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ – головний редактор.

Богуслав Стелсер (Bogusław Stelcer), кандидат наук, психолог, доцент кафедри харчування та дієтології факультету браматології та харчування, Природничий університет у Познані, Польща.

Заверуха Ольга Ярославівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.

Католик Галина Вікторівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, Інститут управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Кузьо Любов Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення факультету № 2 ІПФПНП, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Лялюк Галина Миколаївна, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Угрин Ольга Георгіївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

У публікаціях висвітлено результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology>

УДК 159.9: 378. 351

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-1>**Борисюк Ольга Миколаївна,**

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної психології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2337-4489>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Статтю присвячено емпіричному дослідженню особливостей прояву професійної мотивації курсантів та поліцейських в ході професійного становлення; визначенню домінуючих мотивів, які впливають на ефективність управлінської діяльності майбутнього офіцера поліції. Для визначення особливостей професійної мотивації у майбутніх офіцерів поліції було використано: 1) методику «Професійна мотивація», яка дозволяє визначити такі показники мотиваційної сфери: оцінка результатів праці, професійні домагання, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси та цінності, життєві цілі, соціальна бажаність та загальна активність; 2) авторську анкету «Мотиви професійної управлінської діяльності», яка допомагає здійснити діагностику вираженості домінуючих професійних мотивів, цілей управлінської діяльності та шляхів їхнього досягнення на етапі професійного становлення офіцера НПУ. Здійснивши аналіз середніх значень було з'ясовано, що професійна мотивація курсантів та поліцейських знаходяться на середньому рівні та є децю вищою у курсантів та полісменів-чоловіків. За результатами проведення порівняльного аналізу виявлено, що професійна діяльність офіцерів НПУ на кожному етапі професійного становлення має свої особливості, які проявляються в способах досягнення професійних результатів: прояв ініціативи, виконання наказів та конкуренцію на першому етапі; виконання інструкцій, наказів, прийняття відповідальності на себе, уникнення несприятливих ситуацій, взаємодопомога й уміння діяти в різних ситуаціях на другому. Перспективою подальших наукових пошуків є розробка програми спрямованої на підвищення ефективності управлінської діяльності завдяки розвитку професійної мотивації курсантів ЗВО МВС України під час їхньої підготовки до професійної діяльності.

Ключові слова: мотивація до управлінської діяльності, професійна мотивація, мотиви професійної управлінської діяльності полісмена, майбутній офіцер поліції.

Borysiuk Olha. EMPIRICAL STUDY OF MOTIVATION TOWARDS MANAGEMENT ACTIVITIES OF FUTURE POLICE OFFICERS AT DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

The article is devoted to an empirical study of the features of the manifestation of professional motivation of cadets and police officers during their professional development; determining the dominant motives influencing the effectiveness of management activities of a future police officer. To determine the characteristics of professional motivation among future police officers, the following was used: 1) the "Professional Motivation" methodology, which allows us to determine the following indicators of the motivational sphere: assessment of work results, professional aspirations, internality in the field of professional achievements, professional interests and values, life goals, social desirability and general activity; 2) the author's questionnaire "Motives for professional management activities", which helps to diagnose the severity of dominant professional motives, goals of management activities and ways to achieve them at the stage of professional development of an NPU officer. Having analyzed the average values, it was found that the professional motivation of cadets and police officers is at an average level and slightly higher for male cadets and policemen. Based on the results of a comparative analysis, it was revealed that the professional activity of the NPU officers at each stage of professional development has its own characteristics, manifested in the ways of achieving professional results: taking initiative, executing orders and competition at the first stage; following instructions, orders, taking responsibility, avoiding unfavourable situations, mutual assistance and the ability to act in various situations at the second stage. The prospect of further scientific research is the development of a program aimed at increasing the efficiency of management activities through the development of professional motivation of cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine during their preparation for professional management activities at the NPU.

Key words: motivation to management activities, professional motivation, motives for professional management activities of a policeman, future police officer.

Вступ. Успішність професійної діяльності майбутніх офіцерів Національної поліції України (далі – НПУ) пов'язана зі змістом і рівнем інтенсивності прояву мотивів, цілей, умов і способів управлінської діяльності, які різняться залежно від етапів професіоналізації і кваліфікації фахівців. Її ефективність безпосередньо залежить від особливостей формування та розвитку мотиваційної сфери особистості майбутнього офіцера поліції у процесі його професіоналізації.

Як бачимо, в сучасних умовах увага до таких аспектів вищої освіти, як формування і характер мотивації курсантів, є актуальною. Ми припускаємо, що первинна мотивація, ті рушійні сили, які привели курсанта в стіни ЗВО МВС, є дуже важливими, але значну роль в подальшій службі молодого офіцера поліції відіграють також мотиви, які сформувалися в процесі професійного становлення. Тому перед закладами вищої освіти МВС України постає важливе завдання – підготувати курсантів до професійної управлінської діяльності в НПУ, які змогли б активно включитися в якісно новий етап розвитку сучасного суспільства та володіти високим рівнем професійної мотивації. Вивчення мотивів праці майбутніх та діючих офіцерів поліції, налагодження успішного процесу управління їхньою професійною мотивацією є важливим завданням у контексті підвищення ефективності управлінської професійної діяльності.

Важливе місце у визначенні психологічних особливостей професійної мотивації посіли роботи, що відображають основні доміанти психології праці (Л.М. Карамушка, Г.В. Ложкін та ін.). Суттєво вплинули на осмислення професійної мотивації положення, що розкривають процеси професійного становлення особистості в особливих умовах діяльності (М.С. Корольчук, С.М. Миронець, В.І. Осьодла, Л.А. Перелигіна, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.Є. Христенко та ін.) [1; 2; 3].

Розкриття окремих проблем професійної активності військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів у наукових дослідженнях С. Д. Максименка, О. А. Матеюка, В. І. Осьодла, О. Д. Сафіна, В. В. Стасюка,

О. В. Тімченка та інших показує, що мотивація постійно розвивається, трансформується, має в своїй динаміці «підйоми» та «спади» впливу на професійну діяльність, свою інтенсивність, стійкість і емоційне забарвлення.

Огляд публікацій показує, що хоча проблематика професійної мотивації і належить до традиційних психологічних досліджень, разом з тим питання динаміки професійної мотивації офіцерів НПУ до управлінської діяльності на етапах їх професійного становлення глибоко та послідовно не вивчалися.

Виходячи з цього, метою нашого наукового пошуку є емпіричне дослідження мотивації до управлінської діяльності майбутніх офіцерів поліції на різних етапах професійного становлення; визначення домінуючих мотивів, які впливають на ефективність управлінської діяльності майбутнього офіцера поліції.

Матеріали та методи. Для визначення особливостей професійної мотивації у майбутніх офіцерів поліції ми користувалися методикою «Професійна мотивація» В. Осьодла, яка дозволяє визначати такі показники мотиваційної сфери: оцінка результатів праці, професійні домагання, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси та цінності, життєві цілі, соціальна бажаність та загальна активність [4].

Сутність оцінки результатів праці полягає в тому, що вона характеризує переконання людини у тому, що коли професійна діяльність підлеглих за відповідні досягнення заохочується, тоді вона відчуває значимість своєї праці, відповідальність, прагне до підвищення результатів праці, своєї кваліфікації, особистісного розвитку тощо. Високі показники за цією шкалою свідчать про суттєву роль «мотивуючого потенціалу праці». Низькі показники за шкалою свідчать про домінування зовнішньоорганізованої мотивації.

Шкала професійних домагань диференціює досліджуваних за характеристиками, які в психології мотивації пов'язують з прагненням до успіху чи уникненням невдач. Високі показники характеризують людей, у яких чітко виражена тенденція до досягнення успіху у професійній та інших сферах діяль-

ності. Низькі результати за шкалою характеризують людей, у яких прагнення до успіху виражено значно менше, готовність до діяльності, пов'язаної із подоланням труднощів, у них виражена слабо.

Інтернальність у сфері професійних досягнень близька до характеристики «локусу контролю» і означає систему переконань особистості стосовно того, де знаходяться чи локалізуються сили, які впливають на результати її дій. Безумовно, що переконання стосовно можливості власного контролю і сам рівень здійснюваного самоконтролю і саморегуляції тісно пов'язані один з одним, хоча й не тотожні.

Шкала професійних інтересів і цінностей характеризує особливості розвитку професійних інтересів та цінностей у досліджуваних. Високі показники за шкалою свідчать про наявність у майбутніх офіцерів поліції інтересу, зацікавленості до професійної діяльності, яка сприймається ними не просто як виконання своїх обов'язків, але й має чітке мотиваційно-ціннісне значення. Високі показники за шкалою життєвих цілей характеризують бачення досліджуваними перспективи, наявність чітких життєвих планів, способів їх досягнення, шляхів, якими прагне йти людина, а також ті об'єктивні й суб'єктивні ресурси, котрі для цього знадобляться. Низькі показники характеризують відсутність у досліджуваних належного внутрішнього цілепокладання і перспективи життєвого шляху. Можна стверджувати, що у професійній самореалізації особистості можуть виникати труднощі, оскільки відсутність такої перспективи не дає людині можливості організувати власне життя, планувати та реалізувати його [4].

Розроблену нами анкету «Мотиви професійної управлінської діяльності» було використано для діагностики вираженості домінуючих професійних мотивів, цілей діяльності офіцерів та шляхів їхнього досягнення на етапі професійного становлення офіцера НПУ. Адекватна оцінка професійних мотивів, інтересів і схильностей є важливим прогностичним чинником успішності професійного становлення в майбутньому [5; 6].

На нашу думку, дослідження мотиваційної сфери майбутніх офіцерів поліції за вказаними показниками надасть можливість визначити особливості їхньої професійної мотивації та стати основою підвищення ефективності управлінської діяльності завдяки розвитку професійної мотивації курсантів ЗВО МВС України під час підготовки до професійної діяльності.

Психодіагностичному обстеженню підлягали курсанти 1-го, 2-го та 3-го курсів факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (денної форми навчання ЛьвДУВС), а також працівники поліції (заочної форми навчання ЛьвДУВС). Кількість досліджуваних по курсах – 283 особи (82 – жін. статі, 201 – чол. статі), по поліцейських – 136 осіб (61 – жін. статі, 75 – чол. статі).

Дослідження було проведено на добровільних засадах за процедурою групового обстеження. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою статистичного пакету програм Microsoft Excel, SPSS – 21.0.

Критерієм для аналізу щодо курсантів було застосовано курс навчання, а для полісменів – стать. Це було здійснено з причини відсутності різниці за середніми значеннями за статтю у курсантів й стажем роботи у офіцерів поліції. Отже, у таблицях наведено узагальнені дані середнього значення та стандартного відхилення.

Результати. Отримані показники за шкалами методики «Професійна мотивація» знаходяться на середньому рівні, деякі наближені до високих, інші – до низьких. В цілому, аналізуючи отримані середні значення, можна вказати на відсутність суттєвих відмінностей між досліджуваними групами. Лише за шкалою «оцінка результатів праці», спостерігається зниження показників у поліцейських (табл. 1). Сутність самооцінки за цією шкалою полягає в тому, що вона характеризує переконання людини в тому, що професійна діяльність має заохочуватися, викликати позитивні переживання значущості своєї праці, відповідальності, прагнення до особистісного розвитку, підвищення результатів праці, кваліфікації тощо. Таким чином, посту-

пове зниження показників за даною шкалою, свідчить про зниження ролі «мотивуючого потенціалу праці» в процесі професійного становлення офіцерів. Все це призводить до того, що офіцери не знають і не розуміють, наскільки ефективно вони виконують свої професійні обов'язки, їхні суб'єктивні критерії успішності недостатньо стійкі, а це веде до погіршення якості результатів праці. Внаслідок цього, рівень професійних домагань та зацікавленість до професійної діяльності також знижується. Тобто, прагнення до успіху у них виражено слабше, вони більш обережні, менш наполегливі, не схильні до ризику, схильні перебільшувати свою роль і значення у професійних досягненнях (табл. 1).

Загальний рівень активності досліджуваних груп є в межах середніх значень. Курсанти показали трішки вищий рівень професійної мотивації (59,1±7,1), ніж полісмени. Можемо припустити, що за цими зниженнями, стоять процеси перебудови в мотиваційній сфері. Зокрема, зниження зацікавленості, розчарування в обраній професії, страх не впоратися з труднощами, незадоволеність соціально-побутовими умовами, матеріальними стимулами.

Жінки є менш мотивованими до професійної діяльності (51,7±10,2), ніж чоловіки (59,1±8,0). Такі результати можуть свідчити про те, що чоловіки більше орієнтовані на кар'єру та професійну самореалізацію, а жінки – на сімейні стосунки.

Таким чином, здійснивши аналіз середніх значень ми з'ясували, що професійна мотивація курсантів та поліцейських знаходяться на середньому рівні та є дещо вищою у курсантів та полісменів-чоловіків.

Анкета «Мотиви професійної управлінської діяльності», яка використовувалась для діагностики вираженості домінуючих професійних мотивів, цілей управлінської діяльності та шляхів їхнього досягнення на етапі професійного навчання майбутніх поліцейських дозволила з'ясувати деякі відмінності. Цілі діяльності найбільш чітко виражені на 1-му курсі навчання (табл. 2). На 3-му курсі курсанти найбільше знають, якими способами досягатимуть професійних результатів. Мотиваційні компоненти професійної діяльності залишаються сталими протягом всього навчання, лише на 3-му курсі починають дещо зростати (табл. 2).

Таблиця 1

Професійна мотивація курсантів та офіцерів поліції

Шкала	Курсанти				Офіцери поліції		
	1 курс	2 курс	3 курс	Загалом	Загалом	Чоловіки	Жінки
	Середнє значення та стандартне відхилення						
Оцінка результатів праці	11,7±2,8	11,9±2,0	11,8±2,3	11,8±2,4	8,9±2,6	8,1±2,7	9,5±2,4
Професійні домагання	11,8±2,1	11,1±1,6	11,3±1,6	11,4±1,8	10,8±1,8	10,8±2,0	10,6±1,6
Інтернальність у проф. досягн.	13,0±2,0	13,0±2,2	12,9±1,8	12,9±2,0	12,8±2,2	13,0±1,9	12,3±2,8
Професійні інтереси і цінності	12,4±1,8	12,0±2,3	11,7±2,5	12,0±2,2	10,5±2,7	10,7±2,4	10,0±3,5
Життєві цілі	11,1±1,9	11,2±1,9	11,0±1,9	11,1±1,9	10,5±1,9	10,6±1,9	10,1±1,9
Загальна активність	59,3±7,3	59,2±7,2	58,7±6,9	59,1±7,1	56,8±9,3	59,1±8,0	51,7±9,2

Таблиця 2

Мотиви професійної управлінської діяльності

Шкала	Курсанти		
	1 курс	2 курс	3 курс
	Середнє значення та стандартне відхилення		
Мотиваційні компоненти	23,6±2,4	23,0±1,6	24,9±2,5
Цілі діяльності	31,5±2,4	27,6±2,5	29,2±2,8
Способи досягнення проф. результатів	32,1±3,6	30,1±3,9	33,5±3,9

У процесі дослідження ми передбачали, що специфіка професійної діяльності офіцерів НПУ і характер професіоналізації знайдуть відображення в зміні мотивації діяльності залежно від етапу професійного становлення. Вивчення професійної мотивації курсантів та офіцерів поліції дозволило нам встановити переважаючі мотиви, цілі, а також способи й умови їх реалізації (табл. 3).

Вивчення професійної мотивації представляється нам досить цікавим з наукової точки

зору щодо визначення можливих мотиваційних тенденцій в динаміці професійного становлення офіцерів поліції.

Результати дослідження мотивації на різних етапах професійного становлення поліцейського показали, що на позиції перших двох мотивів, які мають достовірні відмінності між групами в процесі становлення є: прагнення до успіху, кар'єрне зростання та приналежність до престижної професії. Отримані дані та їх ранжування вказують на

Таблиця 3

Динаміка мотивів управлінської діяльності, цілей і способів їх реалізації залежно від періоду професійного становлення

Мотиваційні компоненти	1 група (курсанти)		2 група (офіцери поліції)		Відмінності між групами (t – критерій) 1 і 2
	Ранг	Сер. знач.	Ранг	Сер. знач.	
Прагнення до успіху, кар'єрне зростання	5	3,18	1	4,64	p < 0,01
Прагнення до самореалізації	4	3,49	3	4,07	
Прагнення до соціальної й правової захищеності	4	3,57	3	4,28	p < 0,05
Прагнення до матеріально-фінансової стабільності	2	4,52	2	4,46	p < 0,05
Прагнення до пізнання, спілкування, самовизначення	3	4,13	6	3,17	p < 0,05
Приналежність до престижної професії	1	4,69	4	3,44	p < 0,01
Професійні досягнення	7	2,87	5	3,25	p < 0,05
Прагнення до безпечної діяльності	6	3,05	7	2,94	p < 0,05
Цілі діяльності					
Досягнення високих професійних результатів	4	4,00	3	4,11	
Забезпечення безпеки і збереження фізичного і психічного здоров'я	7	3,42	7	3,79	
Особистісне удосконалення	6	3,57	5	3,87	
Забезпечити прийнятний рівень доходів	2	4,21	3	4,11	p < 0,05
Стати гідним представником суспільства серед професіоналів	1	4,29	4	4,03	p < 0,05
Отримати вищу посаду, звання	5	3,94	1	4,20	p < 0,05
Зробити вагомий внесок у розвиток своєї професії	1	4,29	2	4,13	p < 0,05
Отримати задоволення від процесу роботи	3	4,07	6	3,82	p < 0,05
Способи досягнення професійних результатів					
Виконання інструкцій	4	3,8	2	4,1	
Виконання наказів	1	4,4	1	4,3	p < 0,05
Уникнення несприятливих ситуацій	5	3,6	8	3,1	p < 0,05
Засвоєння навичок ефективного спілкування	4	3,8	6	3,5	
Прийняття відповідальності на себе	8	3,0	3	4,2	p < 0,05
Прояв ініціативи	2	4,2	4	3,9	
Прояв творчості у розв'язанні проф. завдань	7	3,1	7	3,2	
Взаємодопомога	6	3,4	3	4,2	p < 0,05
Уміння діяти в різних ситуаціях	6	3,4	2	4,1	p < 0,05
Конкуренція	3	4,0	5	3,7	p < 0,05

переважання одного із мотивів залежно від етапу становлення. Так, у курсантів на етапі навчання домінує мотив приналежності до престижної професії. Проте, на етапі професійної діяльності (2 група) цей мотив втрачає свою актуальність ($p < 0,05$) й займає тільки четверту позицію в ранжуванні провідних мотивів діяльності. У поліцейських на першому місці виступає мотив прагнення до успіху, кар'єрне зростання. Такий результат свідчить про те, що вступаючи у вузи МВС курсанти керуються мотивом престижності, а в процесі роботи для них важливим стає кар'єрний ріст та успіх.

Важливим для досліджуваних обох груп є мотив прагнення до матеріально-фінансової стабільності (достовірні відмінності між групами, $p < 0,05$), який в процесі професійного становлення є актуальними для обох груп.

Серед інших провідних мотивів слід відзначити такий як соціальна й правова захищеність (достовірні відмінності між групами, $p < 0,05$). Висока значимість мотиву свідчить, що для ефективної професійної діяльності необхідним є створення оптимальних нормативно-правових засад діяльності.

Встановлено також, що такий мотив як прагнення до безпечної діяльності (достовірні відмінності між групами, $p < 0,05$) для досліджуваних не є важливим і займає останні позиції в ранжуванні. Це свідчить про те, що як курсанти, так і полісмени готові іти на ризик, виконувати службові обов'язки не зважаючи на загрозу для свого психічного й фізичного здоров'я.

Прагнення до пізнання, спілкування, самовизначення є більше вираженими у курсантів – 4 ранг, а у поліцейських – 6. Такі результати є ознакою того, що курсанти в процесі навчання мотивовані до пізнання та спілкування, прагнуть до досягнення високого соціального статусу, особистісного та професійного удосконалення. Для офіцерів поліції більш значущими стають професійні досягнення.

Ієрархія мотивів тісно пов'язана з проблемою цілепокладання, тобто пошуком відповідних об'єктів у зовнішньому середовищі, які відповідають цілям правоохоронної діяль-

ності. Крім цього, в такій ієрархії важливими є не тільки на зовнішні предмети, але й внутрішній світ особистості, який є джерелом активності суб'єкта. Тому, таке уточнення цілепокладання змушує нас привернути увагу до внутрішніх джерел активності майбутніх працівників поліції, того як вони знаходять своє відображення у діаді "мотив-ціль".

Важко прогнозувати й оцінювати професійну значущість того чи іншого мотиву або мети діяльності. Проте, на рівні аналізу окремих професійних мотивів-цілей особистості, в рамках цілісного професійного простору, можна побудувати певну модель професіонала й використовувати її для визначення характеру професійної мотивації. Саме при розгляді такої моделі професіонала стає можливим виявити загальні для певної професійної групи ціннісно-сміслові компоненти професійної мотивації.

Аналіз професійних цілей діяльності показує, що в процесі професійного становлення суттєвих змін у цілепокладанні набувають такі професійні цілі як: стати гідним представником суспільства серед професіоналів (достовірні відмінності), прагнення до отримання вищої посади й звання (достовірні відмінності) та прагнення щодо внеску у розвиток своєї професії (достовірні відмінності), отримати задоволення від процесу роботи (достовірні відмінності) (табл. 3).

Виявлені професійні цілі вказують на те, що курсанти не прагнуть до кар'єрного просування, і намагаються зробити певний внесок у розвиток професійної справи, таким чином втілюючи в життя сенс своєї діяльності. Стати гідним представником суспільства серед професіоналів займає першу позицію у курсантів, а в поліцейських – посувається на 4 ранг. В офіцерів поліції на першому місці серед цілей діяльності займає прагнення отримати вищу посаду, звання. Хоча бажання зробити вагомий внесок у розвиток своєї професії, також є важливим у їхній професійній діяльності. Отримані результати, свідчать про те, що бажання змінити та вдосконалити правоохоронну систему, бути кращим від інших є актуальною ціллю курсантів в процесі навчання.

Окрім того, для обох груп є однаково важливою ціль забезпечити прийнятний рівень доходів. Підвищення заробітних плат працівникам правоохоронних органів стимулювало курсантів та поліцейських обирати дану діяльність.

Що стосується прагнення отримати задоволення від процесу роботи, то у курсантів вона займає 3-й ранг, а в офіцерів поліції знижується до 6-го ранку. Це є ознакою того, що в процесі підготовки, курсанти схильні ідеалізувати свою майбутню професійну діяльність, а полісмени дещо у ній розчаровуються.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що в процесі професійного становлення в майбутніх офіцерів НПУ відбуваються зміни в значимості професійних цілей. Зокрема, значимих змін набувають такі цілі діяльності як прагнення отримати вищу посаду й звання, отримати задоволення від процесу роботи, стати гідним представником суспільства серед професіоналів.

Проаналізуємо, які способи досягнення професійних результатів використовують курсанти та поліцейські. На першому місці в обох групах є виконання наказів. Безумовно, перш за все, причиною є суворий розпорядок, виконання безлічі інструкцій, авторитарний стиль керівництва командирів, умови жорсткої регламентації усієї системи правоохоронної діяльності.

Значущі відмінності виявлено за проявом ініціативи. Зокрема, у курсантів даний спосіб займає 2-ге місце, а в полісменів – 5. Такий результат, свідчить, що курсанти схильні більше проявляти активність та ініціативу в навчальній діяльності, однак бояться брати відповідальність на себе. Для офіцерів поліції стає характерним брати відповідальність на себе та прагнення уникнути несприятливих ситуацій. Для курсантів властиво використо-

вувати конкуренцію, а для полісменів – взаємодопомогу. Уміння діяти в різних ситуаціях є на думку поліцейських сприяє конструктивному професійному зростанню і займає 2-й ранг, а для курсантів лише 6-й.

Висновки. Таким чином, аналіз результатів діагностування динаміки професійної мотивації майбутніх та діючих офіцерів НПУ дав можливість виявити такі психологічні особливості її прояву. Здійснивши аналіз середніх значень було з'ясовано, що професійна мотивація курсантів та поліцейських знаходяться на середньому рівні та є дещо вищою у курсантів та полісменів-чоловіків. Чоловіки більше орієнтовані на кар'єру та професійну самореалізацію, а жінки – на сімейні стосунки.

За результатами проведення порівняльного аналізу професійної мотивації курсантів та поліцейських виявлено, що професійна управлінська діяльність офіцерів НПУ на кожному етапі професійного становлення має свої особливості, які проявляються в способах досягнення професійних результатів: прояв ініціативи, виконання наказів та конкуренцію на першому етапі; виконання інструкцій, наказів, прийняття відповідальності на себе, уникнення несприятливих ситуацій, взаємодопомога й уміння діяти в різних ситуаціях на другому.

Узагальнюючи отримані результати можемо зробити висновок, що в ході професійного становлення динаміка професійної мотивації курсантів та поліцейських носить не лінійний характер, вона мінлива, є процесом, що протікає під постійною дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. Структура професійних мотивів в процесі становлення полісмена-професіонала має свої особливості й проявляється у різній конфігурації провідних мотивів на різних етапах діяльності.

Список використаних джерел:

1. Борисюк О.М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності у майбутніх офіцерів Національної поліції України: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09. Харків, 2017. 315 с.
2. Мацевко Т.М. Особливості мотивації майбутніх офіцерів запасу до службово-педагогічної діяльності. *Молодий вчений*. 2018. № 1(53). С. 353.
3. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ: ПП Золоті Ворота, 2012. 463 с.

4. Осодло В. І. Методика діагностики професійної мотивації. *Вісник Національної академії оборони України*. 2007. № 2 (4). С. 142–151.
5. Борисюк О. М. Методологія емпіричного дослідження управлінської компетентності майбутніх офіцерів ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць*. Львів: ЛьвДУВС, 2016. Вип. 1. С. 117–128.
6. Осодло В.І Розвиток професійної мотивації суб'єкта військової діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12: Зб. наукових праць*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. № 34 (58). С. 214 – 223.

References:

1. Borysiuk, O.M. (2017). *Psychological peculiarities of administrative competence development of future officers of the National Police of Ukraine*. Doctor's thesis. Kharkiv, 315 s. [in Ukrainian].
2. Matsevko, T.M. (2018). *Features of motivation of future reserve officers for service and teaching activities*. *Molodyi vchenyi*. № 1(53). S. 353. [in Ukrainian].
3. Osodlo, V.I. (2012). *Psychology of professional development of an officer*: monohrafiia. Kyiv: PP Zoloti Vorota. 463 s. [in Ukrainian].
4. Osodlo, V. I. (2007). *Methodology for determining professional motivation*. *Visnyk Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy*. № 2 (4). S. 142–151. [in Ukrainian].
5. Borysiuk, O.M. (2016). *Methodology of empirical research of management competence of the future internal affairs officers*. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna: zbirnyk naukovykh prats*. Lviv: LvDUVS, Vyp. 1. S. 117–128. [in Ukrainian].
6. Osodlo, V.I. (2011). *Development of professional motivation of the military activity subject*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia № 12: Zb. naukovykh prats*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. № 34 (58). S. 214–223. [in Ukrainian].

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-2>

Висятицька Наталія Дмитрівна,
психолог батальйону патрульної служби поліції
особливого призначення «Львів» (2017–2022 рр.)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7988-8326>

Лиса Марія Олегівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9585-8007>

КОГНІТИВНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ МЕТОДИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ПІДТРИМКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВОГО СТРЕСУ

Бойова діяльність має такі несприятливі наслідки, як дезорганізація поведінки, гальмування навичок, дезадаптивні реакції, труднощі з увагою та пам'яттю, імпульсивні дії, що порушують боєздатність і викликають значні фізіологічні зміни. Готовність солдата та успішність виконання завдання залежать від психологічної стійкості, адаптації елементів бою, боротьби зі стресом, швидкої адаптації. Оцінка стійкості передбачає розуміння поведінкових, емоційних і когнітивних механізмів, вирішальних для подолання труднощів.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) бореться з викривленим сприйняттям і реакціями при психічних розладах, сприяючи реалістичному мисленню, емоційній стабільності та навичкам вирішення проблем, що робить її життєво необхідною для психологічної підтримки та підготовки бійців.

Стаття обговорює емпіричне дослідження психологічної стійкості військовослужбовців спеціального поліцейського підрозділу під час бойового стресу. Вона передбачає, що використання інструментів когнітивно-поведінкової терапії в роботі психолога підрозділу підвищить адаптивність бійців до бойового стресу, що призведе до збільшення психологічної стабільності.

Дослідження показують зниження суб'єктивної оцінки інтенсивності бойового стресу у вивченій групі. Учасники сприймали умови служби як маючи низьке навантаження, енерговитрати, ризики та помірну мобілізацію. Крім того, заявили про періоди релаксації та зменшену чутливість до спускових механізмів. Порівняно з контрольною групою, вивчена група також проявила зменшену нейропсихологічну нестабільність, що зменшує ймовірність збоїв. Прогнозування успішних професійних результатів дозволяє класифікувати працівників у групи I або II з «сприятливими» або «дуже сприятливими» прогнозами.

Порівняння початкових і кінцевих дослідницьких результатів у межах груп показало зменшення соматичних скарг, підвищене сприйняття продуктивності, краще задоволення сном та загальний стан благополуччя у вивченій групі. Змін у контрольній групі не відмічено.

На відміну від поведінки типу А, що характеризується високою агресивністю та збудливістю, швидкими комунікаціями, нетерплячістю, раптовими рухами та інтенсивною конкуренцією, вивчена група проявила незначний перехід до поведінки типу В, яка характеризується меншою агресивністю в стосунках, сприйняттям часу як повільного протікання, розслабленістю, спокоєм та загалом спокійною поведінкою.

Зусилля зміцнити психологічну стійкість військовослужбовців під час бойового стресу продовжуються. Не відомо, чи може конкретне навчання повністю захистити осіб від важких травм. Однак техніки КПТ є ефективними в підвищенні психологічної стійкості та адаптивності бійців під час та після служби.

Ключові слова: бойовий стрес, військовослужбовці, психологічна стійкість, психологічна підготовка, когнітивно-поведінкова терапія.

Vysiatytska Nataliia, Lysa Mariia. COGNITIVE AND BEHAVIORAL TECHNIQUES AS AN EFFECTIVE METHOD OF SUPPORTING THE PSYCHOLOGICAL RESILIENCE OF MILITARY UNDER COMBAT STRESS

Combat activities have adverse effects like behavior disorganization, skill inhibition, maladaptive reactions, attention and memory difficulties, and impulsive actions, disrupting combat efficiency and causing significant physiological changes. Soldier readiness and mission success hinge on psychological stability, adapting combat elements, stress management, and quick adaptation. Resilience assessment involves understanding behavioral, emotional, and cognitive mechanisms, crucial for overcoming challenges.

Cognitive-behavioral therapy (CBT) tackles distorted perceptions and responses in psychiatric disorders, fostering realistic thinking, emotional stability, and problem-solving skills, making it vital in psychological support and fighter training.

The article discusses an empirical study on the psychological resilience of servicemen in a special police unit under combat stress. It assumes that using CBT tools in the unit psychologist's work will enhance fighters' adaptability to combat stress, leading to increased psychological stability.

According to the research findings, the studied group experienced reduced subjective assessment of combat stress intensity. Service conditions were perceived as having lower workload, energy expenditure, risks, and moderate mobilization. Additionally, they reported periods of relaxation and lower sensitivity to triggers. In comparison to the control group, the studied group also exhibited decreased neuropsychological instability, reducing the likelihood of breakdowns. Predicting successful professional outcomes enables categorizing employees into groups I or II with "favorable" or "very favorable" prognoses.

Comparing the initial and final research findings within groups revealed a decrease in somatic complaints, enhanced performance perception, better sleep satisfaction, and overall well-being in the studied group. No changes were noted in the control group.

Unlike Type A behavior marked by high aggressiveness and excitability, fast-paced communication, impatience, sudden movements, and intense competition, the studied group exhibited a slight move towards Type B behavior, characterized by lower aggressiveness in relationships, a perception of time passing slowly, relaxation, calmness, and a generally tranquil demeanor.

Efforts to enhance the psychological resilience of military personnel under combat stress are ongoing. It's uncertain if specific training can fully protect individuals from severe trauma. However, CBT techniques are effective in bolstering fighters' psychological resilience and adaptability during and after service.

Key words: *combat stress, military, psychological resilience, psychological training, cognitive and behavioral therapy.*

Вступ. Нові підходи до здійснення бойової діяльності в умовах війни вимагають удосконалення і оптимізації змісту, методів і засобів психологічної підготовки військових та службовців, які несуть службу в умовах бойових дій [1].

Експерти у сфері психологічної стійкості наполягають на розумінні психологічної стійкості як стану, а не як риси характеру, і тому радять вживати словосполучення «траєкторія стійкості або адаптації», пояснюючи, що в різні часи ці траєкторії варіюють залежно від ситуації і від конкретної людини [2].

Розуміння біологічних компонентів психологічної стійкості та робота з ними є сферою з великим потенціалом для втручання. З огляду на результати нейробіологічних досліджень пластичності мозку, очевидно, що певна підготовка й навчання можуть впливати на нервові шляхи й нейротрансмітери, які забезпечують стресостійкість.

Мета навчання психологічної стійкості полягає в посиленні або нарощуванні наявних ресурсів, які сприятимуть адаптації. Воно передбачає: навчання того, як регулювати емоції, протистояти страху, обговорювати і переоцінювати негативні думки, знаходити позитивний сенс у труднощах, допомагати іншим, хто потребує підтримки, і як залучити соціальну підтримку [3; 4].

Можна виокремити основні механізми стійкості, що враховуються при розробленні методології оцінки психологічної стійкості [5]:

Поведінкові: ті дії (активні або пасивні), які особа демонструє у відповідь на активний життєвий стресор і які сприяють поверненню до базового психологічного функціонування та психологічного росту.

Емоційні: ступінь ефективності особи у використанні власних емоцій задля здобуття своїх цілей. Досягається через керування емо-

ційними реакціями у гнучкий і відповідний до ситуації спосіб.

Когнітивні: усвідомлене мислення, сприйняття та очікування, що мають на меті адаптуватися або подолати стресову ситуацію через зміну особистих думок задля знаходження реалістичних і прийнятних поглядів на власну уразливість, імовірність майбутніх ризиків, можливість досягнення особистого зростання.

Моделі когнітивно-поведінкового підходу у психології містять усі ці елементи задля розвитку сильних сторін людей, які перебувають у ризикових ситуаціях [2; 5].

Тренування та військові навчання керуються ідеєю профілактики стресу, яка сьогодні у цивільному світі набуває форми когнітивно-поведінкових методів передбачення та пригнічення реакцій на події, що породжують тривожність, з метою пом'якшення відповіді на сприйняття загрози [1; 6]. В основу дослідження покладено припущення про те, що застосування КПП-інструментарію в практичній роботі психолога підрозділу спеціального призначення сприятиме адаптивності бійців в умовах бойового стресу, що у свою чергу детермінує підвищення психологічної стійкості.

Метою цієї наукової статті є дослідження ефективності когнітивно-поведінкової терапії (КПП) як методу підтримки психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойового стресу.

Матеріали та методи. Етапи дослідження: збір емпіричного матеріалу, проведення опитування, психологічний супровід, повторне опитування, аналіз та інтерпретація результатів.

Учасники дослідження: загальна кількість – 50 осіб; вікові групи: 20–30 років (22%), 31–40 років (38%), 41–50 років (32%), 51–60 років (4%); всі респонденти чоловіки; посади: Офіцери вищого керівного складу (12%), офіцери середнього складу (10%), сержанти нижчого бойового складу (68%); стаж служби: менше 1 року (18%), 1–3 роки (12%), 3–6 років (20%), більше 6 років (50%).

Методи дослідження: методика «Прогноз» за В.А. Бодровим, опитувальник самодіагностики поведінки у стресових ситуаціях за В.В. Бойко, Гіссенський опиту-

вальник соматичних скарг, шкала тривоги Бека, суб'єктивні шкали оцінки загального самопочуття та здоров'я.

Обробка даних: кількісний аналіз та якісна інтерпретація; інструменти – статистичний пакет SPSS v 13.0 for Windows.

Результати. Штатний психолог підрозділу спеціального призначення постійно долучається до низки завдань безпосередньо до, під час та після виконання бойових завдань [7]. Враховуючи теоретичні моделі і підходи у вивченні бойового стресу та психологічної стійкості [8; 9; 10; 11; 13–20], а також ефективність КПП-втручань у роботі з когнітивними, емоційними та поведінковими змінами з метою гартування особистісної стійкості та підвищення адаптивності, психологом підрозділу поліції особливого призначення було реалізовано психологічний супровід з елементами КПП протягом всього циклу бойового розміщення (від етапу мобілізації до повернення та розвантаження після бойових дій).

Психологічний супровід здійснювався формі лекцій, тренінгових занять у малих групах, комбінованих тренувань з тактико-спеціальної та психологічної підготовки, заходів бойового злагодження, індивідуальних сесій, телефонному консультуванні.

Теоретичним підґрунтям для роботи було взято **КПП-модель життєстійкості** «Колесо стійкості», основними елементами якого є цінності, корисне мислення, ефективні дії, емоційна регуляція та стосунки. Життєстійкість розглядається тут як вибір і динамічний процес здобуття якісно нових рис та більш успішне функціонування.

Практичним дороговказом виступала **КПП-модель адаптації до змін** [4], яка пояснює вплив ситуації, особистісних якостей та досвіду, середовища та ресурсів на наші надані значення цій ситуації і, відповідно, на емоційні та поведінкові реакції (рис. 1), які, у свою чергу, можуть бути адаптивними та дезадаптивними (рис. 2).

Опираючись на ці моделі, КПП-інструментарій застосовувався поряд з базовим тренуванням і професійною підготовкою бійців та включав такі елементи:

Рис. 1. КПТ-модель адаптації до змін

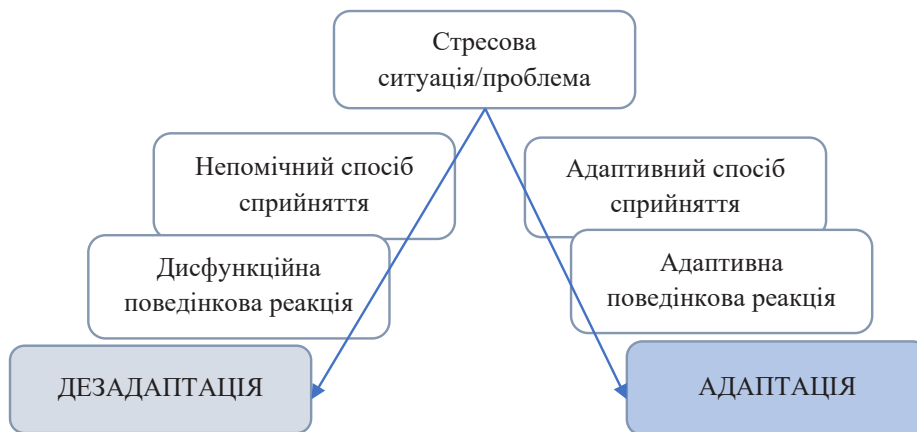

Рис. 2. Адаптивний та неадаптивний способи реагування у стресовій ситуації

1. Психологічне просвітництво, соціалізація у модель КПТ, когнітивний та поведінкові принципи.

2. Когнітивна гнучкість та рефреймінг.

3. Культивування ресурсних емоційних станів.

4. Зв'язок з цінностями та духовність.

5. Ефективні стратегії копінгу.

6. Соціальна компетентність, навички асертивної взаємодії.

З перспективи психологічної підготовки психологом було передбачено роботу у таких напрямках [5]:

1. Ментальні здібності: працівники освоювали способи ментального управління емоціями і психологічними станами.

2. Упевненість. Бійці тренували навички зміцнення характеру й впевненості на основі контролю думок, фокусування уваги на пози-

тивних і оптимістичних моментах, досліджувались конструктивні реакції в екстремальних ситуаціях. Також, освоювались навички використовувати зв'язок між високою адаптивністю, гнучкістю психіки, прийняттям оптимальних рішень та успіхом в екстремальних ситуаціях.

3. Постановка і досягнення цілей. Основні життєві цінності закладають фундамент, який бійці можуть використовувати, щоб установити професійно значущі цілі й визначити реальні кроки для їх досягнення. Під час тренінгу домагалось високої особистісної залученості до процесу планування, мислення далі «мінімальних» стандартів, щоб досягти більшого. Після того, як установлювались цілі досягнення, здатні стимулювати розвиток особистості й загальної культури людини, у бійця формувались пріоритети, напрямки

дій, вироблялись образи досягнення, віра в проміжні та фінальні результати.

4. Управління увагою. Вивчались методики управління увагою, її концентрації, здатності «перебувати у моменті». Мета тренінгу полягала у розвитку здібностей миттєво оцінювати весь потік вхідної інформації, виокремлювати критичні для успіху або виживання компоненти, фокусувати на них увагу і виконувати в кожен одиницю часу найважливіші дії. Практика управління увагою відіграла ключову роль у створенні «психологічної спритності», протидії примусової фіксації уваги і швидкому відновленню фокусу уваги при його розсіюванні.

5. Саморегуляція. Вивчались техніки саморегуляції психофізіологічних реакцій у повсякденному житті та умовах бойового стресу, способи контролювати і направляти переживання, думки та емоції для розвитку самовладання і психологічної стійкості. Спеціальні методики релаксації дозволяли бійцям навчитися швидко відновлювати сили, регулювати сон, зберігати, відновлювати і використовувати психічну енергію з найвищою ефективністю.

6. Креативно спрямована уява. Використання техніки креативно спрямованої уяви дала змогу поліпшити практично всі аспекти професійної діяльності та життя працівників, включаючи навчання, підготовку, виконання бойових завдань, відновлення і лікування. Функціональна гіпотеза креативно спрямованої уяви припускає, що образне психічне відображення навички, дії або події викликає ті ж нейрофізіологічні процеси, як і реальні процеси.

7. Духовність. Заняття з розвитку духовності та спільноти (групи) духовної взаємодопомоги.

Група досліджуваних, методики дослідження та гіпотези

Програма емпіричного дослідження реалізовувалась у п'ять етапів: збір емпіричного матеріалу, проведення опитування всього особового складу (рота 1 – досліджувана група, рота 2 – контрольна група), реалізація психологічного супроводу з використанням КПТ-інструментарію з частиною особового складу

(рота 1, досліджувана група) впродовж шести місяців, проведення повторного опитування двох груп, аналіз та інтерпретація результатів.

Отримані емпіричні дані піддавалися кількісному аналізу із подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням. Математичне обчислювання та графічна презентація емпіричних даних здійснювались на персональному комп'ютері за допомогою пакету статистичних програм SPSS v 13.0 for Windows.

У дослідженні взяли участь 50 осіб з особового складу підрозділу особливого призначення НПУ у Львівській області, які несуть службу в зоні бойових дій та на деокупованих територіях. З них, 22% – працівники віком 20–30 років, 38% – 31–40 років, 32% – 41–50 років, 4% – 51–60 років. Усі респонденти – чоловіки.

12% досліджуваних – офіцери вищого керівного складу; 10% – офіцери середнього складу, 68% – сержанти нижчого бойового складу. У 18% стаж служби становить менше 1 року, у 12% – 1–3 роки, 20% – 3–6 років, 50% – більше 6 років.

60% чоловіків – одружені. 34% вважають себе релігійними людьми. 56% – зробили вибір своєї професії самостійно. 72% – вважають себе людьми з гарним почуттям гумору. 34% респондентів вказали про наявність вищої освіти, у 66% – середня або неповна вища.

86% опитаних вказали про відсутність встановлених соматичних захворювань з підтвердженими діагнозами у сферах «виснаження», «шлункові розлади», «ревматичний чинник», «серцеві-судинні захворювання». По 4% респондентів вказали про наявність таких у першій і четвертій сферах, 6% – у третій.

Поділ на групи – контрольна і досліджувана – відбувся відповідно до приналежності до певної роти підрозділу з метою реалізації психологічного супроводу, використовуючи КПТ-інструментарій, на всіх етапах повного циклу (підготовка і тренування, служба «у полі», повернення та відновлення). Опитування проводилось груповим способом, досліджувані добровільно взяли участь у роботі.

Для діагностики рівня стресостійкості бійців, виявлення рівня їх психологічної гнучкості використовувався комплексний методичний інструмент, спрямований на визначення особливостей розвитку кожного з факторів стійкості особистості до стресу.

Отже, програма дослідження передбачала застосування наступного комплексу методик: Методика «Прогноз» за В.А. Бодровим, Опитувальник самодіагностики поведінки у стресових ситуаціях (за В.В. Бойко), Гіссенський опитувальник соматичних скарг, Шкала тривоги Бека, суб'єктивні шкали оцінки загального самопочуття та здоров'я (суб'єктивну оцінку власної працездатності, фізичного самопочуття, апетиту, рівня еротико-сексуальних інтересів та сну за шкалою від 1 до 4).

Гіпотези дослідження:

1. Імовірно, в осіб досліджуваної групи спостерігатиметься нижча вірогідність нервово-психічних зривів і, відповідно, більш сприятливий прогноз успішного виконання бойового завдання, порівняно з особами контрольної групи.

2. Припускаємо, що в осіб досліджуваної групи спостерігатиметься зниження рівня чутливості та реактивності до стресу і особи даної групи матимуть вищий рівень оцінки власної працездатності за тих самих умов, порівняно з особами контрольної групи.

3. Можливо, в осіб досліджуваної групи домінуючим типом стереотипної поведінки у стресовій ситуації виступатиме тип АВ (за В.В. Бойко).

4. Імовірно, існує взаємозв'язок між суб'єктивною оцінкою рівня тривоги і соматичними скаргами.

Порівняння особливостей психологічної стійкості в умовах бойового стресу особового складу досліджуваної та контрольної груп

Для порівняння двох вибірок за рівнем досліджуваної ознаки, використано непараметричний критерій Манна-Уїтні (реалізовано у пакеті STATISTICA).

У таблиці 1 містяться результати порівняння середніх значень показників між досліджуваною і контрольною групами, де ІБС – шкала інтенсивності бойового стресу;

Таблиця 1

Статистична оцінка відмінностей середніх показників між досліджуваною і контрольною групами

Mann-Whitney U Test (дані)										
By variable Група										
Marked tests are significant at p <.05000										
variable	Rank Sum к	Rank Sum д	U	Z	p-value	Z adjusted	p-value	Valid N к	Valid N д	2*1sided exact p
ІБС	621,0000	654,0000	296,0000	-0,31045	0,756222	-0,31915	0,749610	25	25	0,758301
ПРОГНОЗ	681,5000	593,5000	268,5000	0,84402	0,398657	0,92980	0,352476	25	25	0,396546
ГОСС	584,5000	690,5000	259,5000	-1,01865	0,308370	-1,02010	0,307684	25	25	0,306672
ШТБ	616,5000	658,5000	291,5000	-0,39776	0,690809	-0,39865	0,690152	25	25	0,686245
ПР	574,0000	701,0000	249,0000	-1,22238	0,221565	-1,32088	0,186544	25	25	0,223714
СП	588,5000	686,5000	263,5000	-0,94104	0,346686	-1,02655	0,304632	25	25	0,344841
АП	656,5000	618,5000	293,5000	0,35895	0,719631	0,40094	0,688467	25	25	0,714774
СІ	712,0000	563,0000	238,0000	1,43581	0,151057	1,64881	0,099187	25	25	0,152248
СН	640,0000	635,0000	310,0000	0,03881	0,969045	0,04154	0,966864	25	25	0,969326
АІс	600,0000	675,0000	275,0000	-0,71791	0,472816	-0,83146	0,405712	25	25	0,476172
ІБС1	742,0000	533,0000	208,0000	2,01790	0,043603	2,09551	0,036127	25	25	0,042891
ПРОГНОЗ1	741,5000	533,5000	208,5000	2,00819	0,044623	2,20509	0,027448	25	25	0,042891
ГОСС1	637,0000	638,0000	312,0000	0,00000	1,000000	0,00000	1,000000	25	25	1,000000
ШТБ1	616,5000	658,5000	291,5000	-0,39776	0,690809	-0,39865	0,690152	25	25	0,686245
ПР1	793,0000	482,0000	157,0000	3,00744	0,002635	3,23890	0,001200	25	25	0,002148
СП1	717,5000	557,5000	232,5000	1,54253	0,122947	1,71996	0,085441	25	25	0,121291
АП1	706,0000	569,0000	244,0000	1,31939	0,187038	1,44102	0,149580	25	25	0,188757
СІ1	668,5000	606,5000	281,5000	0,59179	0,553994	0,75578	0,449781	25	25	0,550732
СН1	805,5000	469,5000	144,5000	3,24998	0,001154	3,64454	0,000268	25	25	0,000821
АІс1	612,5000	662,5000	287,5000	-0,47537	0,634524	-0,54924	0,582841	25	25	0,630517

ПРОГНОЗ – шкала нервово-психічної нестійкості; ГОСС – соматичні скарги; ШТБ – шкала тривоги Бека; ПР – суб'єктивна оцінка працездатності; СП – суб'єктивна оцінка загального самопочуття; АП – суб'єктивна оцінка нормального (звичного) апетиту; СІ – рівень еротико-сексуального інтересу; СН – суб'єктивна оцінка задоволеності якістю сну; АІс – алкоголь як копінг стресу (табл. 1).

Виявлено статистично значущу відмінність між двома групами ($p < 0,01$) за шкалами інтенсивність бойового стресу (ІБС), рівень нервово-психічної нестійкості (ПРОГНОЗ), суб'єктивна оцінка працездатності (ПР) та

суб'єктивна оцінка задоволеності якістю сну (СН). На рис. 3–6 проілюстровано графічне зображення відмінностей показників між групами окремо за шкалами, у яких виявлено статистично значущу відмінність.

Разом з тим, варто зазначити, що до впливу середні значення досліджуваних шкал у контрольній та досліджуваній групі знаходились на одному рівні і статистично не відрізнялись.

Також, аналіз вказує, що групи статистично не відрізняються ($p < 0,05$) за віком (табл. 2).

При частотному аналізі встановлено відсутність істотних відмінностей за окремими

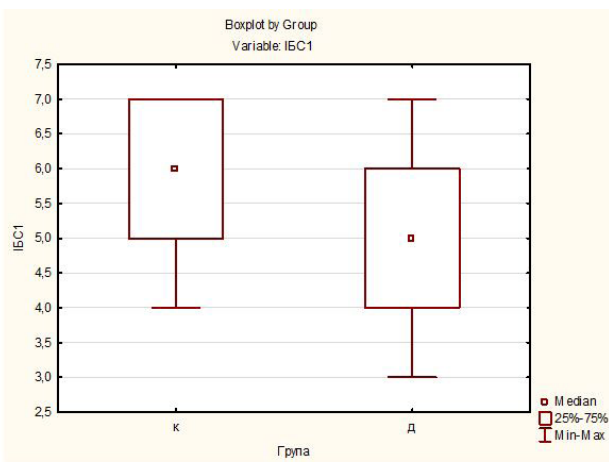

Рис. 3. Графічне зображення відмінностей середніх показників між групами за шкалою «Інтенсивність бойового стресу» (ІБС)

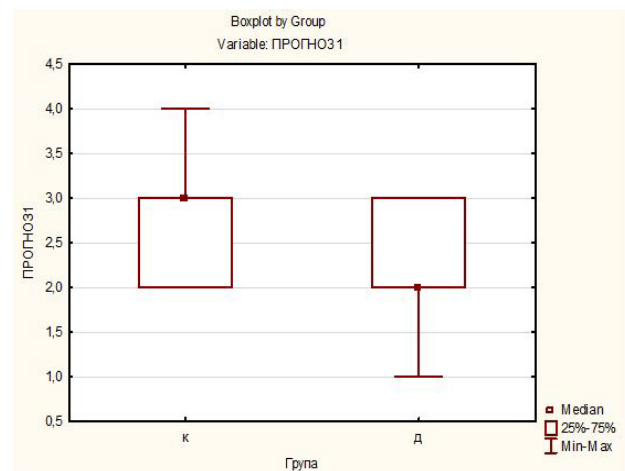

Рис. 4. Графічне зображення відмінностей середніх показників між групами за шкалою нервово-психічної нестійкості (ПРОГНОЗ)

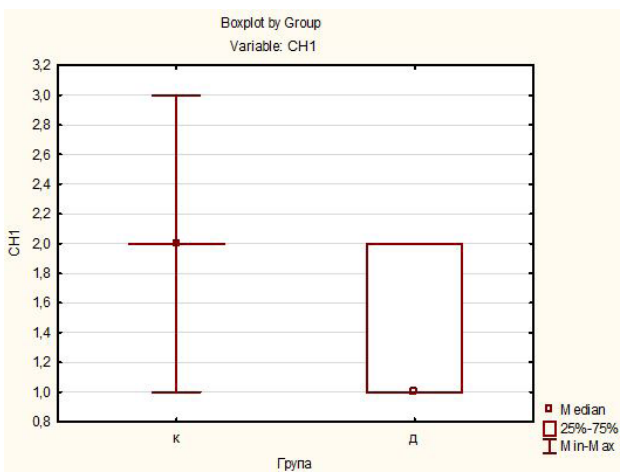

Рис. 5. Графічне зображення відмінностей середніх показників між групами за шкалою суб'єктивної оцінки працездатності (ПР)

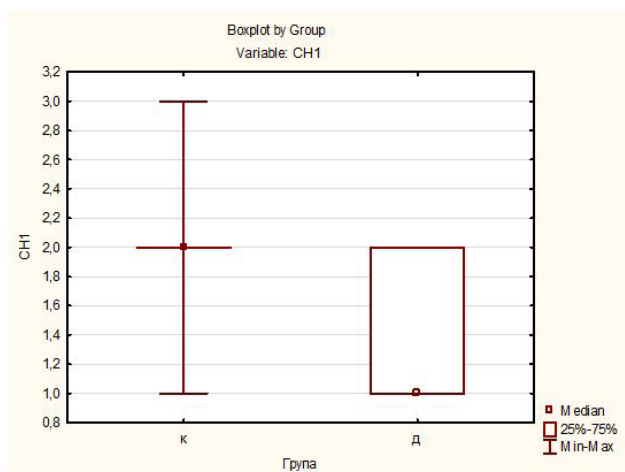

Рис. 6. Графічне зображення відмінностей середніх показників між групами за шкалою суб'єктивної оцінки задоволеності якістю сну (СН)

Таблиця 2

Mann-Whitney U Test (дані)										
By variable Група										
Marked tests are significant at p <.05000										
variable	Rank Sum к	Rank Sum д	U	Z	p-value	Z adjusted	p-value	Valid N к	Valid N д	2*1sided exact p
Вік	597,5000	677,5000	272,5000	-0,766413	0,443431	-0,767279	0,442916	25	25	0,441038

шкалами (посадою, стажем, освітою, релігійністю, вибором професії, почуттям гумору, стереотипним типом поведінки у стресовій ситуації та соматичними захворюваннями) між групами. Це дозволяє нам стверджувати, що за віком, посадою, службовим стажем, освітою, релігійністю, самостійним вибором професії, соматичними захворюваннями та почуттям гумору розподіл на групи є рівномірним.

Для того, щоб оцінити зміну та інтенсивність зсувів значень досліджуваних шкал всередині кожної групи використано критерій

Вілкоксона (STATISTICA, модуль Nonparametrics/Comparing two dependent samples).

Так, у контрольній групі статистично значущих відмінностей ($p < 0,05$) не виявлено (табл. 3).

В той же час, у досліджуваній групі бачимо значущу зміну у середніх значеннях ($p < 0,05$) за шкалами ІБС, ПРОГНОЗ, ГОСС, ПР, СП, СН.

Окремо подано графічне зображення порівняння середніх показників за шкалою ГОСС у контрольній та досліджуваній групах (рис. 7).

Таблиця 3
Статистична оцінка відмінностей середніх показників у контрольній групі

Pair of Variables	Група=к Wilcoxon Matched Pairs Test (дані)			
	Valid N	T	Z	p-value
ІБС & ІБС1	17	74,5000	0,094676	0,924572
ПРОГНОЗ & ПРОГНОЗ1	7	12,0000	0,338062	0,735317
ГОСС & ГОСС1	21	102,0000	0,469228	0,638907
ШТБ & ШТБ1	0			
ПР & ПР1	13	26,5000	1,327827	0,184236
СП & СП1	14	47,0000	0,345271	0,729891
АП & АП1	14	43,0000	0,596377	0,550924
СІ & СІ1	12	22,5000	1,294366	0,195540
СН & СН1	16	35,0000	1,706389	0,087937
АІс & АІс1	5	6,0000	0,404520	0,685831

Таблиця 4
Статистична оцінка відмінностей середніх показників у досліджуваній групі

Pair of Variables	Група=д Wilcoxon Matched Pairs Test (дані)			
	Valid N	T	Z	p-value
ІБС & ІБС1	13	7,00000	2,690598	0,007133
ПРОГНОЗ & ПРОГНОЗ1	9	0,00000	2,665570	0,007686
ГОСС & ГОСС1	22	34,00000	3,003073	0,002673
ШТБ & ШТБ1	0			
ПР & ПР1	13	7,00000	2,690598	0,007133
СП & СП1	15	24,00000	2,044663	0,040889
АП & АП1	16	56,00000	0,620505	0,534926
СІ & СІ1	12	32,50000	0,509902	0,610121
СН & СН1	19	6,50000	3,561433	0,000369
АІс & АІс1	4	5,00000	0,000000	1,000000

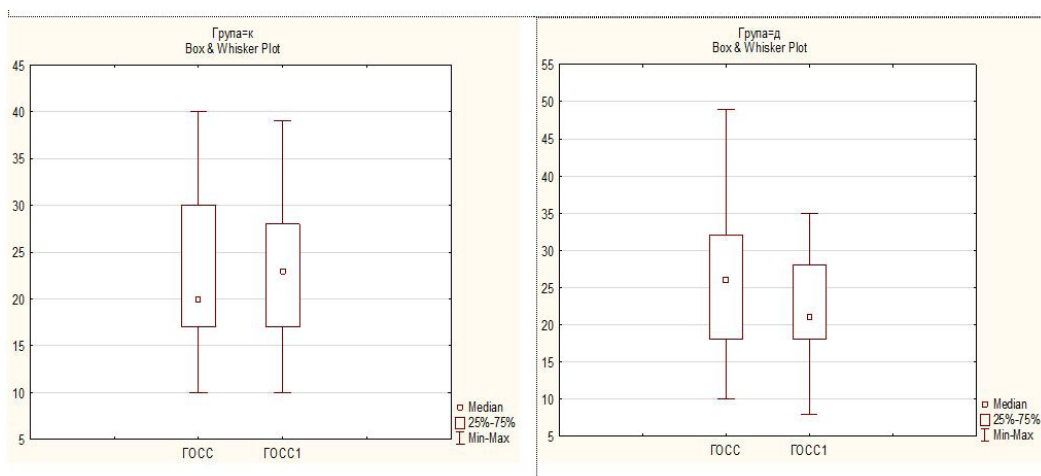

Рис. 7. Графічне зображення відмінностей середніх показників у групах за шкалою ГОСС (соматичні скарги)

Додаткової уваги заслуговує шкала «Тип поведінки у стресовій ситуації» (СПСС). Статистично достовірних відмінностей у зсуві значень обох груп немає, в той же час відбувся деякий перерозподіл у досліджуваній групі, який проілюстрований на рис. 8.

Так, перерозподіл спостерігається у досліджуваній групі на користь типу поведінки «В» (за рахунок «А» та «АБ»), порівняно з початковими показниками.

З метою проаналізувати взаємозв'язки між показниками досліджуваних шкал було застосовано кореляційний аналіз. Результати такого аналізу у досліджуваній групі подано у таблиці 5.

На рис. 9 подано графічне зображення виявлених прямих та обернених кореляційних зв'язків поміж досліджуваними факторами.

Соматичні скарги (ГОСС) поєднані прямим кореляційним зв'язком із суб'єктивною оцінкою рівня тривоги (ШТБ) і апетитом (АП). Відповідно, чим вищий рівень тривоги, тим вищий рівень соматичних скарг і тим більше загострюється апетит і тяга до їжі. Суб'єктивна оцінка загального самопочуття (СП) пов'язана із рівнем соматичних скарг (ГОСС) оберненим кореляційним зв'язком, тобто чим вищий рівень соматичних скарг, тим нижчий рівень загального самопочуття.

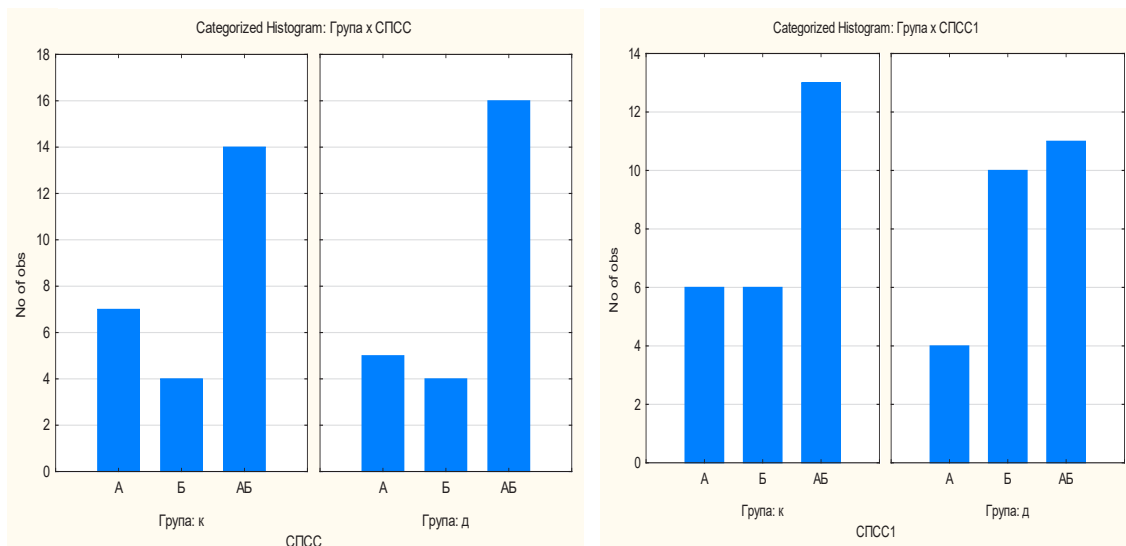

Рис. 8. Графічне зображення значень розподілу за шкалою «Тип поведінки у стресовій ситуації» (СПСС) у групах

Таблиця 5

Аналіз взаємозв'язків між показниками досліджуваних шкал як факторів стресостійкості у досліджуваній групі

Variable	ІБС	ПРОГНОЗ	ГОСС	ШТБ	ПР	СП	АП	СІ	СН	АІс
ІБС	1,000000	0,311632	0,142640	0,121329	0,122026	-0,038198	-0,016590	0,109558	0,343688	-0,022732
ПРОГНОЗ	0,311632	1,000000	0,373674	0,378945	0,620555	-0,063285	0,158662	-0,441176	-0,064272	0,205963
ГОСС	0,142640	0,373674	1,000000	0,620637	0,349401	-0,470726	0,402977	-0,113054	0,111303	-0,266675
ШТБ	0,121329	0,378945	0,620637	1,000000	0,417769	-0,051922	0,246534	-0,041708	0,157284	0,011126
ПР	0,122026	0,620555	0,349401	0,417769	1,000000	-0,233339	0,157356	-0,353481	-0,081249	0,012224
СП	-0,038198	-0,063285	-0,470726	-0,051922	-0,233339	1,000000	-0,072621	-0,158213	0,205135	0,147723
АП	-0,016590	0,158662	0,402977	0,246534	0,157356	-0,072621	1,000000	0,083506	0,051095	-0,337869
СІ	0,109558	-0,441176	-0,113054	-0,041708	-0,353481	-0,158213	0,083506	1,000000	0,411340	0,144174
СН	0,343688	-0,064272	0,111303	0,157284	-0,081249	0,205135	0,051095	0,411340	1,000000	0,174031
АІс	-0,022732	0,205963	-0,266675	0,011126	0,012224	0,147723	-0,337869	0,144174	0,174031	1,000000

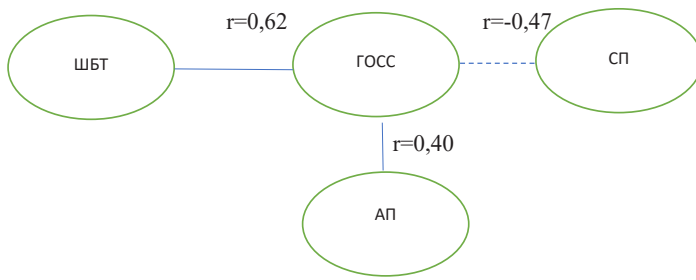

Рис. 9. Взаємозв'язок між досліджуваними факторами (ШБТ, ГОСС, СП, АП)

Висновки. У результаті дослідження виявлено статистично значущу відмінність між контрольною та досліджуваною групами за шкалами інтенсивності бойового стресу (ІБС), рівень нервово-психічної нестійкості (ПРОГНОЗ), суб'єктивна оцінка працездатності (ПР) та суб'єктивна оцінка задоволеності якістю сну (СН). В осіб досліджуваної групи спостерігається зниження рівня суб'єктивної оцінки інтенсивності бойового стресу. Оцінка умов службової діяльності відповідає відчуттям нижчого навантаження, менших енергетичних затрат, нижчих ризиків, помірної мобілізації, періодами розслаблення, нижчої чутливості до тригерів. В осіб досліджуваної групи, порівняно з контрольною групою, виявлено зниження рівня нервово-психічної нестійкості, тобто знизилась імовірність нервово-психічних зривів. Прогнозування успішної професійної діяльності дозволяє віднести працівників до груп I або II, де прогноз «сприятливий» або «дуже сприятливий». Гіпотеза 1 підтверджується. Особи досліджуваної групи мають вищий рівень оцінки власної працездатності та оцінки задоволеності сном, порівняно з контрольною групою.

В той час, коли у контрольній групі статистично значущих відмінностей (зсувів) за час дослідження не виявлено, у досліджуваній групі бачимо значущу зміну у середніх значеннях за шкалами ІБС, ПРОГНОЗ, ГОСС, ПР, СП, СН. Порівнюючи показники на початку і вкінці дослідження всередині групи, виявлено, що в осіб досліджуваної групи, окрім зниження суб'єктивної оцінки інтенсивності бойового стресу (зниженням чутливості та реактивності до стресу), під-

вищення рівня сприятливості прогнозу успішності професійної діяльності, також знизився рівень соматичних скарг, підвищилось відчуття працездатності, покращилось відчуття задоволеності сном та загальне самопочуття. Гіпотеза 2 підтверджується.

За компонентою «Тип поведінки у стресовій ситуації» (СТСС) статистично достовірних відмінностей у зсуві значень обох груп немає. Гіпотеза 3 не підтверджується. В той же час відбувся деякий перерозподіл у досліджуваній групі. Так, перерозподіл спостерігається у досліджуваній групі на користь типу поведінки «В» (за рахунок «А» та «АБ»), порівняно з початковими показниками. Тобто, на протигагу поведінки типу А, що характеризується більшою агресивністю і збудливістю, швидким темпом розмови, нетерплячістю, різкими рухами, гостроконкурентністю, у досліджуваній групі спостерігається незначний зсув до поведінки типу В, яка характеризується браком агресивності в міжособових стосунках, відчуттям повільності плину часу, розслабленням, неспішністю, загалом спокійнішим характером. У людей типу В рідше виникають психологічні проблеми в процесі взаємодії з іншими. Пояснення такого зсуву у відповідях респондентів, ймовірно, може залежати від зміни рівня чутливості до стресу (і відповідно – реактивності нервової системи), підвищення порогу толерантності до тригерів бойової обстановки. Також, певного впливу може завдати перебування досліджуваної групи на етапі «повернення і відновлення», тоді як збір першого контрольного опитування відбувався на етапі «підготовка і тренування», що означає наявність певної мобілізації, тиску і нервової напруги.

Аналіз взаємозв'язків між показниками досліджуваних шкал як факторів стресостійкості у досліджуваній групі вказав на наявність взаємозалежностей, зокрема між: суб'єктивною оцінкою рівня тривоги (ШБТ) та соматичними скаргами (ГОСС); соматичними скаргами (ГОСС) та апетитом (АП), суб'єктивною оцінкою загального самопочуття (СП). Гіпотеза 4 підтверджується.

Робота над посиленням психологічної стійкості військовослужбовців здійснюється впродовж усього періоду їхньої служби. Проте, досі не відомо, чи певна підготовка може слугувати повноцінним «щепленням» індивіда від жорстокої травми. Декі стратегії КППТ-підходу, що описані вище, можуть бути складовими профілактики. Для такої підготовки необхідні мотивація, передбачення, час та енергія, що, на жаль, за певних обставин може бути нереалістичним та економічно не вигідним.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані практичними психологами в рамках консультаційної, психокорекційної, соціально-психологічної діяльності; військовими психологами та командирами, які на різних рівнях здійснюють психосоціальний та управлінський супровід бійців з метою формування передумов для професійного розвитку працівників воєнізованих структур а також розвитку і зміцнення їхньої психологічної стійкості.

Список використаних джерел:

1. Блінов О.А. Психологічний захист від бойового стресу в збройних силах від провідних країн світу. Проблеми сучасної психології: *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 38. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 38–52.
2. Охорона психічного здоров'я в умовах війни: у 2 т./пер. з англ. Семігіна Т., Павленко І., Овсяннікова Є., Тесленко О. К. : Наш формат, 2017. 1-ий том. 568 с.
3. Буассо Х., Мартінес Л.М. Психологічна підтримка в Збройних силах Франції. Матеріали лекції ст. лікаря Хумберта Буассо і ст. лікаря Лорана Мельхіора Мартінеса. К., 2015.
4. Горбунова В.В., Карачевський А.Б., Климчук В.О., Нетлюх Г.С., Романчук О.І. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів: посібник для ведучих груп. Львів: Інститут психологічного здоров'я Українського католицького університету, 2016. 96 с.
5. Зоран Комар. Психологічна стійкість воїна. Підручник для військових психологів. Київ, 2017. 184 с.
6. Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Вид. "Свічадо", Львів, 2014.
7. КППТ-модель для копінгу з викликами війни. Український інститут когнітивно-поведінкової терапії, презентаційні матеріали, 2016.
8. Коқун О.М., Агаев Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
9. Тімченко О.В., Барко В.В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності у персоналі Національної поліції України. Вісник Національного університету оборони України. 3 (56) /2020. 112 с.
10. Коқун О.М., Агаев Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: метод. посібн. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
11. Охорона психічного здоров'я в умовах війни: у 2 т./пер. з англ. Охлопкова Т., Брацюк О. К.: Наш формат, 2017. 2-ий том. 548 с.
12. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ МВС України № 88 від 06.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#top>
13. Остапович В.П., Бабенко В.Г., Кирієнко Л.А. Психологічна та фізична готовність особистості до дій в екстремальних ситуаціях: практичний посібник. К. : ДНДІ МВС України, 2016. 84 с.
14. Стасюк В.В. Страх і паніка на війні. Монографія. К.: НУОУ, 2013. 290 с.
15. Стівен М. Саутвік, Денніс С. Чарні. Резильєнтність: мистецтво долати найбільші виклики життя. Видання друге/пер. з англ. Куришко І. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2022. 384 с.
16. Фельдман А. Система психологічного захисту військовослужбовців в Ізраїлі. Матеріали лекції військового психолога (у відставці) Альберта Фельдмана. К., 2015.
17. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York, NY: WH Freeman; 1997.
18. Bonanno G.A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *Am Psychol.* 2004.
19. CSF2: Comprehensive Soldier and Family Fitness / Army Regulation 350-53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC. 2014.

20. Morgan CA 3rd, Wang S, Mason JW, et al. Hormone profiles in humans experiencing military survival training. *Biol. Psychiatry*. 2000.

References:

1. Blinov, O.A. (2017). Psykholohichniy zakhyst vid boiovoho stresu v zbroinykh sylakh vid providnykh krain svitu [Psychological protection from combat stress in the armed forces of leading countries of the world]. *Problemy suchasnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy (Problems of Modern Psychology: Collection of Scientific Works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko, H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)*. Za nauk. red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriievoi. Vyp. 38. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. S. 38–52 [in Ukrainian].
2. Okhorona psykhichnoho zdorov'ia v umovakh viiny (2017). [Mental Health Care in Wartime Conditions]: u 2 t./per. z anhl. Semyhina T., Pavlenko I., Ovsiannikova Ye., Teslenko O. K.: Nash format. 1-yi tom. 568 s. [in Ukrainian].
3. Buasso, Kh., & Martines, L.M. (2015). Psykholohichna pidtrymka v Zbroinykh sylakh Frantsii [Psychological Support in the French Armed Forces]. *Materialy leksii st. likaria Khumberta Buasso i st. likaria Lorana Melkhiora Martinesa (Lecture Materials by Senior Physician Humbert Boisseau and Senior Physician Laurent Melchior Martinez)*. K. [in Ukrainian].
4. Horbunova, V.V., Karachevskiy, A.B., Klymchuk, V.O., Netliukh, H.S., & Romanchuk, O.I. (2016). *Sotsialno-psykholohichna pidtrymka adaptatsii veteraniv: posibnyk dlia veduchykh hrup [Social and Psychological Support for Veteran Adaptation: A Handbook for Group Leaders]*. Lviv: Instytut psykholohichnogo zdorov'ia Ukrainskoho katolytskoho universytetu. 96 s. [in Ukrainian].
5. Zoran, Komar. (2017). *Psykholohichna stiikist voina. Pidruchnyk dlia viiskovykh psykholohiv [Psychological Resilience of the Warrior: A Handbook for Military Psychologists]*. Kyiv. 184 s. [in Ukrainian].
6. Vestbruk, D., Kennerli, H., & Kirk, Dzh. (2014). *Vstup u kohnityvno-povedinkovu terapiiu [Introduction to Cognitive-Behavioral Therapy]*. Vyd. "Svichado", Lviv [in Ukrainian].
7. KPT-model dlia kopinhu z vyklykamy viiny. Ukrainskiy instytut kohnityvno-povedinkovoi terapii, prezentsatsiini materialy (2016). [CBT Model for Coping with the Challenges of War. Ukrainian Institute of Cognitive-Behavioral Therapy, Presentation Materials] [in Ukrainian].
8. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska, N.S., & Ostapchuk, V.V. (2017). Psykholohichna robota z viiskovosluzhbovtsiamy – uchastnykamy ATO na etapi vidnovlennia: Metodychniy posibnyk [Psychological work with servicemen who participated in the Anti-Terrorist Operation (ATO) during the recovery phase: A methodological guide]. K.: NDTs HP ZSU. 282 s. [in Ukrainian].
9. Timchenko, O.V., & Barko, V.V. (2020). Shliakhy formuvannia psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti u personalu Natsionalnoi politsii Ukrainy [The article discusses strategies for developing psychological readiness for professional duties among the personnel of the National Police of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy (The Bulletin of the National Defense University of Ukraine)*. 3 (56). 112 s. [in Ukrainian].
10. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., & Lozinska, N.S. (2015). Osnovy psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtsiamy v umovakh boiovykh dii: metod. posibn [The document titled "Basics of psychological assistance to servicemen in combat conditions: methodical guide" provides guidance on providing psychological support to military personnel during combat operations]. K.: NDTs HP ZSU. 170 s. [in Ukrainian].
11. Okhorona psykhichnoho zdorov'ia v umovakh viiny (2017). [Basics of psychological assistance to servicemen in combat conditions: methodical guide]: u 2 t./per. z anhl. Okhlopko T., Bratsiuk O. K.: Nash format. 2-yi tom. 548 s. [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii systemy psykholohichnogo zabezpechennia politseiskykh, pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnyymi umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskykh: nakaz MVS Ukrainy [Order of Approval for the Organization of the Psychological Support System for Police Officers, Employees of the National Police of Ukraine, and Cadets (Listeners) of Higher Education Institutions with Specific Learning Conditions Conducting Police Training: Ministry of Internal Affairs of Ukraine Directive] № 88 vid 06.02.2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#top> [in Ukrainian].
13. Ostapovych, V.P., Babenko, V.H., & Kyriienko, L.A. (2016). *Psykholohichna ta fizychna hotovnist osobystosti do dii v ekstremalnykh sytuatsiakh: praktychniy posibnyk [Psychological and Physical Preparedness of Individuals for Actions in Extreme Situations: Practical Guide]*. K. : DNDI MVS Ukrainy. 84 s. [in Ukrainian].

14. Stasiuk, V.V. (2013). *Strakh i panika na viini. Monohrafiia [Fear and Panic in War: Monograph]*. K.: NUOU. 290 s. [in Ukrainian].
15. Stiven, M., Sautvik, Dennis, S., Charni. (2022). *Rezylientnist: mystetstvo dolaty naibilshi vyklyky zhyttia [Resilience: The Art of Overcoming Life's Greatest Challenges]*. Vydannia druhe/per. z anhl. Kuryshko I. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka. 384 s. [in Ukrainian].
16. Feldman, A. (2015). Systema psykholohichnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv v Izraili [Psychological defense system for military personnel in Israel]. *Materialy lektsii viiskovoho psykholoha (u vidstavtsi) Alberta Feldmana (Materials of a lecture by retired military psychologist Albert Feldman)*. K. [in Ukrainian].
17. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York, NY: WH Freeman [in English].
18. Bonanno, G.A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *Am Psychol.* [in English].
19. CSF2: Comprehensive Solider and Family Fitness / Army Regulation 350-53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC. 2014 [in English].
20. Morgan CA 3rd, Wang S, Mason JW, et al. Hormone profiles in humans experiencing military survival training. *Biol. Psychiatry.* 2000 [in English].

UDC 355.01:316.7:316.346:91

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-3>

Hurkovskiy Dmytro Marianovych,

Doctor of Philosophy in Psychology,
Lecturer at the Department of Theoretical Psychology,
Institute of Management, Psychology and Security,
Lviv State University of Internal Affairs,
26, Horodotska Str., Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5364-8959>

A CROSS-CULTURAL STUDY OF THE IMPACT OF WAR ON INDIVIDUALS OF DIFFERENT AGES AND PLACES OF RESIDENCE

This study is about young adults aged 18 to 30's psychological crisis states during the ongoing war in Ukraine. It is a study on the direct effects of war as a prominent stressogenic factor on their mental health and well-being. It employs a combination of methods such as quantitative surveys, in-depth interviews, and case studies to research the emotional, cognitive, and behavioral responses of individuals deprived of the conflict. The research looks at the differences between the genders, the split in the age group (18–24 and 25–30), and the displacement status (forced migrants versus the ones that stayed in their communities) of the participants particularly.

Major findings exhibit too high the levels of anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD) among especially the ones that had direct combat exposure or were forced to leave their homes. The emotional responses of adolescents (18–24) are characterized by high levels of emotional reactivity, utilizing avoidance coping mechanisms, and higher susceptibility to stress. In turn, adults at the ages of 25–30 apply mainly cognitive and relational strategies, like problem-solving and community support, which points to the resilience differences between age groups.

There is a new study suggesting that besides individual factors, social support systems and cultural resilience are important in the alleviation of the negative influences of war. Among the factors, social networks, communal practices, and traditional rituals are mentioned as the ones, which provide a safety pool and a feeling of being important. Moreover, the authors indicate that excessive use of digital content that is distressing, which is seen mainly in the younger population, is the cause of further anxiety and emotional distress, therefore showing that social media has a dual role functioning both as a coping tool, and also as a stressor.

Studies pay attention to the high priority and cultural specificity of psychiatric support, which should be designed for the peculiar needs of young people in Ukraine. These programs have to be concentrated on empowering defenders, improving the availability of psychological support, and integrating digital skills classes to cushion the effect of harmful content.

Key words: Crisis states, young adults, war in Ukraine, mental health, PTSD, resilience, gender differences.

Гурковський Дмитро. МІЖКУЛЬТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ЛЮДЕЙ РІЗНОГО ВІКУ ТА МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

Це дослідження присвячене вивченню психологічного дистресу молодих людей віком від 18 до 30 років в умовах триваючого конфлікту в Україні. Основний акцент робиться на прямому впливі збройних конфліктів як вирішального фактора стресу, що впливає на психологічне здоров'я та загальне здоров'я людини. Дослідження використовує комбінований підхід, включаючи опитування, інтерв'ю та тематичні дослідження для вивчення емоційних, когнітивних і поведінкових реакцій тих, хто постраждав від конфлікту. Додаткова увага приділяється відмінностям між статями, віковими категоріями (18–24, 25–30), а також державами біженців і непереміщених осіб.

Дослідження виявило винятковий рівень занепокоєння, смутку та наслідків травматичних подій, особливо серед осіб, які зазнали бойових дій, або біженців, які були змушені покинути свої домівки. Діти віком від 18 до 24, як правило, легше засмучуються, використовують свої особливі способи вирішення проблем і частіше відчують стрес. Порівняно з молодими людьми у віці 25–30 років, підлітки більше покладаються на інтелект і групу взаємодію, щоб впоратися, що відображає різницю в жорсткості на різних етапах життя.

Нові дослідження підкреслюють, що, крім особистих факторів, допомога громади та культурна наполегливість значною мірою сприяють зменшенню негативних наслідків конфлікту. Це групи, спільні способи виконання завдань і старі церемонії, які створюють «зону комфорту» і допомагають людям почуватися важливими. Тим не менш, надмірне захоплення тривожними онлайн-матеріалами, поширене серед молоді, посилює тривогу та емоційні розлади, що вказує на подвійний вплив соціальних медіа – як пом'якшення стресу, так і його сприяння.

Дослідження підкреслюють необхідність пріоритетних і культурно адаптованих психотерапевтичних ініціатив, які мають підвищити психічну стійкість, розширити доступ до ресурсів психічного здоров'я та включати заняття з кіберграмотності для пом'якшення наслідків шкідливого цифрового контенту, і все це спеціально для молодих українців.

Ключові слова: кризові стани, під час юності та ранньої дорослості, війна в Україні, психічне здоров'я, ПТСР, стійкість, гендерні відмінності.

Introduction. War in Ukraine has affected the modern landscape of psychical and social realities today, particularly in Ukraine, and deeply affects most young adults ages 18 to 30 according to changing transitions in their lives such as identity formation, developing a career, and social integration. Numerous war-induced developmental adjustments are exacerbated by such multifaceted challenges as displacement, exposure to violence, and economic instability.

Research about similar conflict environments such as Bosnia and Syria provides long-term insight into the psychological outcomes of war among young populations [1; 2]. However, it should be noted that the context will in fact be rather unique as cultural resilience and community dynamics are compounded by the unprecedented role of digital media in shaping perceptions and coping modalities. This study aims to elaborate on how the psychical impact of war is reflected in Ukrainian young adults, thereby investigating the roles of social support systems, cultural practices, and targeted mental health interventions.

The phenomena of young adults during and after the time of war have received considerable attention in a lot of research locations of different conflicts- from Syria to Bosnia and even up to Vietnam. This article attempts to consolidate existing works in order to understand what stressogenic factors may hold in terms of mental health outcomes among young populations, as well as what points converge and diverge the findings with the Ukrainian context.

A review of different studies across all conflict areas indicates that there is an alarmingly high rise in the rates of anxiety, depression, and PTSD

in young people below the age of 30 who have had first-hand exposure to war. Fazel and Stein found that more than 60% of displaced Syrian youth showed signs of severe anxiety, related to disrupted family structures, and a loss of educational opportunities [3]. Similarly, Mollica found a 40–50% prevalence rate of PTSD among Bosnian refugees, revealing the relation between prolonged displacement and the worsening of mental health [4].

Pertaining to Vietnam, longitudinal studies by Murray have shown that PTSD symptoms tend to continue for decades post-conflict, especially among individuals exposed to prolonged violence when in the formative years. This shows that trauma affects young adults in the long term and requires immediate and continued intervention [5].

In the Ukrainian context, recent studies underscore similar trends among displaced populations. According to the Psychological Association of Ukraine (2023), 42% of internally displaced persons (IDPs) aged 18–30 exhibit symptoms of PTSD, often linked to abrupt disconnection from familial and social networks [6]. Kovalenko and Serhienko highlight the challenges of prolonged displacement, noting that individuals with strong cultural and social ties reported fewer symptoms of psychological distress [7]. These findings align with Hobfoll's Conservation of Resources (COR) theory, which emphasizes the protective role of accessible social and material resources [8].

Furthermore, Ukrainian studies indicate that younger IDPs (aged 18–24) face unique vulnerabilities due to disrupted educational pathways and limited professional experience, which compound their feelings of uncertainty and loss.

This is particularly evident in findings from the Ukrainian Academy of Sciences, which documented higher rates of anxiety and depression among this subgroup compared to their older counterparts (aged 25–30) [9].

Sex differences in warfare neuronal stress responses are well established. Women are often seen to have increased anxiety and depression due to their caregiving obligations and natural societal obligations [10]. In contrast, men contend with unique stress sources of conscription, moral injury, and societal pressure to “protect” their communities [1].

Age-specific analyses have revealed that younger adults (those aged 18–24) had emotional reactions more highly elevated and more tended to use avoidance than older youth (25–30) in problem-focused approaches [11]. These differences indeed make calls for age-specific programmed interventions to respond to differential coping mechanisms and psychological needs.

Cultural practices help link resilience among young people in places of conflict. As reported by Werner, communal rituals, religious gatherings, and aspects of traditional art usually have a protective impact in buffering psychological distress [12]. So Kovalenko and Serhienko (2024) cited healing functions of some Ukrainian cultural practices, such as communal singing and storytelling, in facilitating emotional healing as well as the calling for social cohesion [7].

In addition, social support networks are equally important. Hobfoll developed Conservation of Resources (COR) to demonstrate that social as well as material attachment may be helpful in ameliorating the effects that trauma may have. As such, this theory fits with the fact that in Ukraine, displaced persons who had a larger community reported lower rates of psychological distress [8; 13].

The role of digital media in molding psychological responses during conflict is yet another area of relative novelty in scholarship. While it has been said that platform messages are crucial for informative and linking individuals, the very quantity of information dished out by such platforms adds to the level of anxiety and fear (Nickerson et al., 2011). Most doomscrolling

was reported by young Ukrainians aged 18–24 as an activity detrimental to mental health [2; 14].

Scholars wrote a great deal about the various stresses that war causes, but many gaps remain in the subject. One such category in the area was a few papers, and that was about how cultural resilience and digital media overlap in conflict places. Moreover, very few longitudinal data were available regarding the efficacy of interventions for young adults concerning recovery from post-war conditions, especially in the cases of Ukraine.

Research Objectives building on the insights from the literature review, this study aims to:

1. Examine the emotional, cognitive, and behavioral responses of Ukrainian young adults (18–30) to war-induced stress.
2. Investigate the moderating effects of cultural resilience and social support on psychological outcomes.
3. Analyze the impact of digital media consumption on mental health within this demographic.
4. Propose evidence-based, culturally informed interventions for fostering resilience and recovery among young adults in Ukraine.

The cross-mix methods certainly show a complete capture rather than just about understanding the crisis states already felt by young adults even during the war. The combination of the techniques included quantitative surveys, qualitative interviews, and case studies.

Quantitative Surveys. Structured questionnaires were administered to 500 participants aged 18 to 30 across various regions of Ukraine. These surveys assessed:

- Anxiety and depression levels using the Generalized Anxiety Disorder Scale (GAD-7) and Patient Health Questionnaire (PHQ-9).
- PTSD symptoms using the Post-Traumatic Stress Disorder Checklist (PCL-5).

Coping mechanisms using the Brief COPE Inventory.

Qualitative Interviews. We did semi-structured interviews on 30 participants, internally displaced persons (IDPs), those who stay at active conflict zones, and people who have remained in their communities. The interviews explored:

- Personal experiences of psychological distress.

- Adaptive strategies employed during crises.
- Perceptions of social and institutional support.

Case Studies. Ten in-depth case studies provided granular insights into individual coping strategies and the specific challenges faced by different subgroups within the population.

Data Analysis. The quantitative data were subject to analysis on these measures using SPSS 27, t-tests, and ANOVA for subgroup comparisons. Thematic analysis was employed on qualitative data with a focus on recurrent themes emanating from resilience, stress responses, and intervention efficacy.

Results of the psychological impact of anxiety and depression. The findings provided the shocking rates in anxiety and depression:

- 68% reported moderate to severe anxiety
- 54% experienced symptoms consistent with clinical depression.

These rates reflected higher proportions in IDPs, who face further stressors, for instance, housing instability and loss of social networks.

Responses to PTSD were found in 42% of respondents. Those who were exposed to shelling or direct combat had symptoms of PTSD significantly different from those who lived in less affected areas ($p < 0.01$).

Among participants 18–24 years, reactivity was more emotional and more reliant on media for coping, often aggravating stress levels. Those aged 25–30, on the other hand, employed more pragmatic coping means such as problem-focused strategies and seeking support from the community.

A comparative line chart that shows PTSD prevalence over time in two different age groups across Ukraine and historical ones – Syria, Bosnia, Vietnam – has much more evidence to show increased susceptibility among the younger population.

Strong social networks were associated with significantly lower psychological distress ($p < 0.05$). Cultural practices, mainly held at common family houses and religious sites, were established as key cushions to mental health deterioration.

In addition to direct social support, participants indicated the importance of cultural prac-

Table 1
**Subgroup Analysis: Ages 18–24 vs. 25–30
Emotional and Cognitive Reactions**

Age Group	Primary Emotional Responses	Cognitive Reactions
18–24	Heightened anxiety, fear, and anger	Difficulty concentrating, intrusive thoughts
25–30	Increased sadness, frustration	Problem-solving focus, planning

Table 2
Behavioral Adaptations

Age Group	Positive Coping Strategies	Negative Coping Strategies
18–24	Seeking social connections, art therapy	Avoidance, substance use
25–30	Community involvement, professional help	Overworking, withdrawal

Examples:

Case Study 1: A 20-year-old university student reported using online art platforms to express emotions, noting that this outlet reduced anxiety.

Case Study 2: A 28-year-old entrepreneur emphasized leveraging structured routines to regain a sense of control after displacement.

Table 3
**PTSD Progression and Gender Dynamics
Comparative PTSD Analysis by Age Group**

Conflict	18–24 PTSD Prevalence (%)	25–30 PTSD Prevalence (%)
Ukraine	47	37
Syria	45	35
Bosnia	40	30
Vietnam	42	32

tices such as traditional feasts, religious congregational services, and artistic expressions in creating psychological resilience. 73% of respondents affirmed that cultural rituals helped keep normalcy and community belongingness alive within them.

Findings on the present study tie into most research worldwide on the psychological impact of conflict: namely, those young adults, particularly aged between 18 and 30 years, have high rates of incidence in war-induced psychological distress [13]. A major finding is the role of digital media in acting as both a mediator for coping as well as a stressor. For instance, participants aged between 18 to 24 admitted that they were “doom scrolling” and/or had been viewing other

distressing content-noting high anxiety levels after seeking community support and real-time updates through social media. In fact, this duality emphasizes the importance of digital literacy initiatives that specifically target young adults in conflict-affected areas. Responses were reported to differ highly in the two age subgroups within the study. Younger participants (18–24) displayed heightened emotional reactivity.

Representation in psychological outcomes is quite significant by gender. While women had higher levels of anxiety and depression, which were sometimes linked to their caregiving roles and family-restructuring issues, Tolin and Foa had pointed out that compounded stressors faced by women in such situations were indeed inevitable. Instead, issues within conscription, financial insecurity, and moral injury existed among men and were compounded primarily when the actions they undertook during that time went against personal or societal values [1; 10].

Therefore, intervention strategies must be gender-sensitive and take into consideration the specific psychological and societal pressure facing each group. For example, psychological support programs could include women in caregiving roles and mental health training before deployment for men.

Cultural events served as a more important buffer for stress than other effects in war. Those who provided testimonies accepted that traditional rituals, such as communal singing, religious festivals, and storytelling, among the Ukrainians, had therapeutic values for emotional healing and societal cohesion. This is not contrary to the position by Werner whereby cultural resilience was endorsed to mitigate psychological distress [12].

The value of such cultural practices is emphasized especially among the displaced. About 73% of internally displaced respondents associated the participation in such events with normalcy and belonging, even if they had to do so in an unfamiliar context. This aspect sheds light on the possibility that a cultural approach to mental health interventions could improve their effectiveness and acceptability among Ukrainians.

Comparative Evaluation with Global Warfare. Contrasts of the average levels of PTSD found in young Ukrainian adults with their counterparts having the same age found in all other conflict areas in the world, like in Syria, Bosnia, or Vietnam, show similarities and differences. All of these suffer higher rates of PTSD among younger adults aged 18–24 compared to slightly older individuals aged 25–30. This is mainly because of the increased emotional sensitivity and lack of coping resources typical for the younger age groups [3; 15]. The unique sources of stress would presumably differ from those of other contexts, with a salient difference being the role of digital media, as social media has been both a source of community building and access to vital information. The extreme exposure of people, especially young ones, to very graphic content and to a tsunami of misinformation, has been worsened anxiety; Bosnia and Vietnam, where traditional media played a more substantial role, hardly felt the psychological impact of digital content.

Implications of this study are enormous to mental health practitioners as well as policymakers. Some of the major recommendations are as follows:

1. Digital Literacy Programs: Initiatives aimed at educating young adults on managing digital media consumption could mitigate the adverse effects of “doomscrolling”. For example, mindful use of media by such content curation campaigns could also alleviate stress due to misinformation-fatigue.

2. Culturally-Informed Interventions: ‘Storytelling’ and ‘community ritual’ forms of traditional Ukrainian-type resilience might make mental wellbeing efforts more relevant and accessible by incorporating cultural components.

3. Gender-Sensitive Approaches: Addressing the unique psychological needs of men and women through targeted interventions is essential. Programs should consider the societal roles and pressures specific to each gender, such as caregiving responsibilities for women and conscription-related stress for men.

4. Gender-sensitive approaches were brought to being in the form of targeted, even specific

interventions, directed towards tackling the needs of men's and women's motivations within the psychological arena. Programs should consider the societal roles and pressures that each represent; for women, care provision roles concerned for men may be linked to conscription and other stresses.

Increased Access to Mental Health Services: More telepsychiatry services could very important widen the reach of mental health services for the residents, especially rural and displaced populations. Much such efforts should be collaborative by local and international organizations to increase equal distribution of resources and services.

Longitudinal Studies: Research efforts that last over time will surely also yield information on how they appear in the psychological profiles of young adults during the post-war or completely different situations that may prevail in the war-torn country, as Ukraine presents, when looking at the long-term psychological results of those affected by this radically war-attributed intervention in their being.

Although the study itself forms such a well-rounded full picture of young adults in Ukraine, it did not escape the limitations and perspectives for future studies. Most importantly is the

use of self-report data; while it may bring to the study personal accounts, it can be quite biased, largely since it is quantitative. Also, because it is cross-sectional in its design, it does not create the possibility of measuring "resultant" psychological appraisals and states. Studies in the future should adopt longitudinal designs to assess variation in mental health over time.

Cross-examining digital media usage with cultural resilience in such a way that reveals new interpretations may also open up novel research spaces. For example, one may be able to study how best to harness the power of social media platforms to boost cultic practice alongside community building in order to inform novel intervention design.

Conclusions. The research reveals how war affects the minds of young adults in Ukraine and stresses the importance of attending to interventions that are culturally appropriate. Policymakers and mental health professionals should account for the specific needs of young adults so they can develop resilience, and recovery, and create a healthy society post-war. Future studies should focus on a longitudinal outcome and effectiveness of interventions against long-term psychological distress.

Bibliography:

1. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Journal of Traumatic Stress*. 2022. № 35(3). P. 695–704.
2. WHO. Gender and mental health in conflict zones. *WHO Bulletin*, 2022. № 99(6), p. 412–423.
3. Fazel M., Stein A. The mental health of displaced and refugee populations. *The Lancet Psychiatry*. 2022. № 9(1). P. 36–46.
4. Mollica R. F., McInnes K., Poole C., Tor S. Mental health in complex emergencies. *The Lancet*. 2004. № 364(9450). p. 2058–2067.
5. Murray J., Roberts T., Brown K. Longitudinal impacts of conflict-related trauma. *Trauma Studies Quarterly*. 2023. № 15(2). P. 156–178.
6. Асоціація психологів України. ПТСР та адаптивні стратегії серед переміщених українців. *Психологія сьогодні Україна*. 2023. Вип. 12(3). С. 45–67.
7. Коваленко А., Сергієнко Л. Культурні практики як терапевтичні засоби в умовах війни в Україні. *Журнал соціальної психології*. 2024. Вип. 56(2). С. 214–229.
8. Hobfoll S. E., Hall B. J., Canetti D., Johnson R. J. Conservation of resources in stress and trauma: Implications for refugee populations. *Journal of Clinical Psychology*. 2007. № 63(8). С. 837–846.
9. Академія наук України. Психологічна стійкість дорослих українців у період конфлікту. *Український журнал психології*, 2023. Вип. 48(1). С. 78–94.
10. Tolin D. F., Foa E. B. Sex differences in trauma and PTSD. *Psychological Bulletin*. 2006. № 132(6). P. 959–992.
11. Schick M., Morina N., Klaghofer R., Schnyder U., Müller J. Impact of displacement on mental health. *European Journal of Psychotraumatology*. 2016. № 7(1). P. 28711.
12. Werner E. E. Resilience in development: Risk and protective factors. *Journal of Developmental Psychology*, 1995. № 39(1). P. 121–130.

13. UNHCR. (2023). Displacement patterns and mental health in Ukraine.
14. Nickerson A., Bryant R. A., Steel Z., Silove D., Brooks R. The impact of interpersonal trauma in refugee populations. *Psychological Medicine*. 2011. № 41(7). P. 1373–1380.
15. Silove D., Ventevogel P., Rees S. Trauma, PTSD, and psychological distress in refugees. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2017. № 13(1). P. 405–429.
16. World Bank. The socioeconomic impacts of war on displaced populations: A case study of Ukraine. *World Bank Reports*, 2023. № 78(4). P. 112–135.
17. American Psychiatric Association. PTSD: Diagnostic and therapeutic considerations. *APA Clinical Updates*. 2020. № 78(5). P. 320–340.
18. Neria Y., Nandi A., Galea S. PTSD following disasters: Epidemiology and interventions. *Journal of Traumatic Stress*. 2011. № 24(5). P. 563–573.
19. Bonanno G. A., Westphal M., Mancini A. D. Resilience in the face of potential trauma. *Current Directions in Psychological Science*. 2010. № 19(3). P. 181–185.
20. Betancourt T. S., Meyers-Ohki S. E., Charrow A., Tol W. A. Building an evidence base on mental health interventions for war-affected youth. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2014. № 55(4). P. 441–447.

References:

1. Litz, B.T., et al. (2022). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Journal of Traumatic Stress*, 35(3), 695–704 [in English].
2. WHO. (2022). Gender and mental health in conflict zones. *WHO Bulletin*, 99(6), 412–423 [in English].
3. Fazel, M., & Stein, A. (2022). The mental health of displaced and refugee populations. *The Lancet Psychiatry*, 9(1), 36–46 [in English].
4. Mollica, R.F., et al. (2004). Mental health in complex emergencies. *The Lancet*, 364(9450), 2058–2067 [in English].
5. Murray, J., et al. (2023). Longitudinal impacts of conflict-related trauma. *Trauma Studies Quarterly*, 15(2), 156–178 [in English].
6. Asotsiatsiia psykholohiv Ukrainy [Psychological Association of Ukraine]. (2023). PTSR ta adaptivni stratehii sered peremishchenykh ukraintziv [PTSD and adaptive strategies among displaced Ukrainians]. *Psykholohiia sohodni Ukraina – Psychology Today Ukraine*, 12(3), 45–67 [in Ukrainian].
7. Kovalenko, A., & Serhienko, L. (2024). Kulturni praktyky yak terapevtychni zasoby v umovakh viiny v Ukraini [Cultural practices as therapeutic tools in wartime Ukraine]. *Zhurnal sotsialnoi psykholohii – Journal of Social Psychology*, 56(2), 214–229 [in Ukrainian].
8. Hobfoll, S.E., et al. (2007). Conservation of resources in stress and trauma: Implications for refugee populations. *Journal of Clinical Psychology*, 63(8), 837–846 [in English].
9. Akademiia nauk Ukrainy [Ukrainian Academy of Sciences]. (2023). Psykholohichna stiikist doroslykh ukraintziv u period konfliktu [Psychological resilience in Ukrainian adults during conflict]. *Ukrainskyi zhurnal psykholohii – Ukrainian Journal of Psychology*, 48(1), 78–94 [in Ukrainian].
10. Tolin, D.F., & Foa, E.B. (2006). Sex differences in trauma and PTSD. *Psychological Bulletin*, 132(6), 959–992 [in English].
11. Schick, M., et al. (2016). Impact of displacement on mental health. *European Journal of Psychotraumatology*, 7(1), 28711 [in English].
12. Werner, E.E. (1995). Resilience in development: Risk and protective factors. *Journal of Developmental Psychology*, 39(1), 121–130 [in English].
13. UNHCR. (2023). Displacement patterns and mental health in Ukraine [in English].
14. Nickerson, A., et al. (2011). The impact of interpersonal trauma in refugee populations. *Psychological Medicine*, 41(7), 1373–1380 [in English].
15. Silove, D., et al. (2017). Trauma, PTSD, and psychological distress in refugees. *Annual Review of Clinical Psychology*, 13(1), 405–429 [in English].
16. World Bank. (2023). The socioeconomic impacts of war on displaced populations: A case study of Ukraine. *World Bank Reports*, 78(4), 112–135 [in English].
17. American Psychiatric Association. (2020). PTSD: Diagnostic and therapeutic considerations. *APA Clinical Updates*, 78(5), 320–340 [in English].
18. Neria, Y., et al. (2011). PTSD following disasters: Epidemiology and interventions. *Journal of Traumatic Stress*, 24(5), 563–573 [in English].
19. Bonanno, G.A., et al. (2010). Resilience in the face of potential trauma. *Current Directions in Psychological Science*, 19(3), 181–185 [in English].
20. Betancourt, T.S., et al. (2014). Building an evidence base on mental health interventions for war-affected youth. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(4), 441–447 [in English].

УДК 159.923:159.947:159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-4>**Ковальчук Зоряна Ярославівна,**

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та соціальної психології
Навчально-наукового Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Завацька Наталія Євгенівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8148-0998>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються психологічні особливості формування гуманістичних цінностей у контексті воєнного стану, зокрема, виявляється віковий аспект цього процесу. В умовах кризових ситуацій, таких як війна, зростають вимоги до моральної стійкості особистості, здатності зберігати гуманістичні переконання в екстремальних обставинах. Автори акцентують увагу на тому, що гуманістичні цінності, зокрема співчуття, взаємодопомога, гуманність, любов до ближнього, формуються в різні вікові періоди по-різному, залежно від психологічних характеристик і життєвого досвіду людей. Вивчаються фактори, які впливають на зміну ціннісних орієнтацій у дітей, підлітків, молоді та дорослих, а також особливості сприйняття гуманістичних ідеалів у умовах воєнної реальності. Аналізується вплив стресових ситуацій, пов'язаних з воєнними діями, на зміну ціннісних пріоритетів, а також механізми адаптації, що дають змогу зберегти та укріпити гуманістичні орієнтації особистості. Зокрема, особлива увага приділяється віковим критеріям та процесам соціалізації в умовах війни, які впливають на формування та зміцнення таких цінностей, як взаємодопомога, терпимість, повага до життя та гідності кожної людини. Виявлено, що в різних вікових групах інтерпретація та втілення гуманістичних ідеалів може суттєво відрізнятися, проте на всіх етапах життя важливою залишається роль позитивного соціального впливу та підтримки з боку оточення. Стаття підкреслює значення розвитку психологічної стійкості і соціальної відповідальності в умовах воєнного стану, особливо серед молоді, для формування стійких гуманістичних цінностей у майбутньому.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичні цінності, воєнний стан, вікові особливості.

Kovalchuk Zoriana, Zavatska Nataliia. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF HUMANISTIC VALUES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS: AGE ASPECT

The article examines the psychological features of the formation of humanistic values in the context of martial law, in particular, the age aspect of this process is revealed. In conditions of crisis situations, such as war, the requirements for the moral stability of the individual, the ability to maintain humanistic beliefs in extreme circumstances increase. The authors emphasize that humanistic values, in particular compassion, mutual support, humanity, love for one's neighbor, are formed in different age periods in different ways, depending on the psychological characteristics and life experience of people. The factors that influence the change in value orientations in children, adolescents, youth and adults are studied, as well as the peculiarities of the perception of humanistic ideals in conditions of military reality. The influence of stressful situations associated with military operations on the change in value priorities, as well as adaptation mechanisms that make it possible to preserve and strengthen the humanistic orientations of the individual, are analyzed. In particular, special attention is paid to age criteria and socialization processes in wartime, which affect the formation and strengthening of such values as mutual assistance, tolerance, respect for life and the dignity of each person. It was found that in different age groups the interpretation and implementation of humanistic ideals may differ significantly, but at all stages of life the role of positive social influence and support

from the environment remains important. The article emphasizes the importance of developing psychological resilience and social responsibility in martial law, especially among young people, for the formation of sustainable humanistic values in the future.

Key words: humanism, humanistic values, martial law, age characteristics.

Вступ. В умовах воєнного стану, що супроводжується глибокими соціальними, психологічними та моральними викликами, формування гуманістичних цінностей стає важливим завданням для збереження людяності та стійкості суспільства. Гуманістичні цінності, які включають повагу до людської гідності, емпатію, альтруїзм та солідарність, є основою моральної орієнтації особистості, особливо в кризових обставинах.

Сучасні наукові дослідження свідчать про те, що умови стресу та конфлікту мають значний вплив на психологічні механізми формування цінностей. У цьому контексті важливим є віковий аспект, оскільки різні етапи психо-соціального розвитку визначають унікальні особливості сприйняття гуманістичних ідеалів та їх інтеграції в систему особистісних переконань. Зокрема, молодь демонструє високу чутливість до моральних викликів, тоді як дорослі та старші покоління, маючи більше життєвого досвіду, здатні до більш стабільної оцінки кризових ситуацій.

Актуальність даної теми обумовлена кількома ключовими аспектами, серед яких – соціальний контекст воєнного стану: воєнні дії супроводжуються руйнуванням традиційних моральних норм, високим рівнем стресу, втратами та соціальними змінами, що впливають на систему цінностей суспільства. У таких умовах формування та збереження гуманістичних цінностей, які включають емпатію, солідарність і повагу до людської гідності, є основою для подолання кризових викликів і підтримання єдності суспільства.

Не забуваємо і про психологічний аспект, адже в умовах стресу та невизначеності під час війни особистість схильна до радикалізації ціннісних орієнтацій або втрати моральних орієнтирів. Дослідження формування гуманістичних цінностей дозволяє виявити психологічні механізми адаптації та стійкості особистості до екстремальних обставин.

Різні вікові групи мають свої особливості у формуванні цінностей. Молодь є найбільш чутливою до моральних викликів, тоді як старші покоління можуть демонструвати більш стабільні моральні принципи. Розуміння цих вікових відмінностей є необхідним для розробки ефективних методів формування гуманістичних цінностей.

Формування гуманістичних цінностей у воєнний період сприяє не лише моральній, але й психологічній стійкості суспільства, що особливо важливо для післявоєнного відновлення. Результати дослідження можуть стати основою для освітніх програм, волонтерських ініціатив та психологічної підтримки різних груп населення.

Таким чином, тема є актуальною як для подолання сьогоденних викликів воєнного стану, так і для забезпечення довгострокової стійкості й відновлення гуманістичних ідеалів у суспільстві.

Отже, **метою нашої статті** є розкрити психологічні особливості гуманістичних цінностей в умовах воєнного стану, зокрема, розкрити віковий аспект цього питання.

Матеріали та методи. Дослідження гуманістичних цінностей в Україні охоплюють різні аспекти психології, педагогіки та соціології. Серед українських учених, які вивчали цю тему, варто виділити Георгія Балла – у своїх роботах аналізував морально-ціннісні орієнтації особистості та їх вплив на поведінку в соціальному середовищі [1]; Івана Беґа – сучасного науковця, який досліджував проблематику морального виховання молоді, акцентуючи увагу на значенні ціннісних орієнтацій для становлення особистості [2]; Миколу Євтуха – досліджує соціокультурні аспекти формування цінностей у суспільстві, зокрема в умовах трансформацій [3]; Едуарда Помиткіна – працює над питаннями розвитку особистості та формування цінностей у контексті психологічного консультування і

корекції [4]; Василя Сухомлинського – класика української педагогіки, що розглядав формування гуманістичних цінностей у вихованні молоді [5]. У своїх працях він підкреслював важливість виховання у дітей любові до ближнього, моральної відповідальності та людяності. Ці науковці вивчають різні аспекти гуманістичних цінностей, їх формування, розвиток і вплив на особистість і суспільство в умовах кризових ситуацій чи соціальних трансформацій.

Звісно, ми не можемо обійти відомих вчених зі світовими іменами, які досліджували гуманістичні цінності та зробили значний внесок у розуміння цього феномену в контексті психології, філософії, соціології та освіти. Серед них варто виділити: Еріха Фромма (Erich Fromm) – німецького психоаналітика і соціолога, який розглядав гуманістичні цінності через призму свободи, любові та етичного розвитку особистості. У своїй книзі «Мистецтво любити» він описав любов як основу гуманізму; Віктора Франкла (Viktor Frankl) – австрійського психолога і психіатра, автора логотерапії, що акцентує увагу на пошуку сенсу життя як фундаментальної гуманістичної цінності, особливо в умовах кризи; Жан-Поля Сартра (Jean-Paul Sartre) та Симона де Бовуара (Simone de Beauvoir) – французьких філософів-екзистенціалістів, які писали про свободу, відповідальність і гуманістичний вибір людини; Карла Роджерс (Carl Rogers) – британського психолога, одного із засновників гуманістичної психології, що розробив концепцію клієнтоцентрованої терапії, в якій основна увага приділяється особистісному розвитку та реалізації потенціалу [5].

Серед американських вчених можемо виокремити Абрахама Маслоу (Abraham Maslow) – відомого своєю ієрархією потреб, яка має гуманістичний підхід до самореалізації та розвитку особистості. Гуманістичні цінності лежать в основі його уявлень про вершину людських прагнень; Роло Мея (Rollo May) – американського психолога, який працював у галузі екзистенційної психології. Він підкреслював важливість гуманістичних цінностей у боротьбі з тривогою та створенні

сенсу життя; Едварда Десі (Edward Deci) і Річард Раян (Richard Ryan) – автора теорії самодетермінації (Self-Determination Theory), яка розглядає автономію, компетентність і пов'язаність як ключові гуманістичні цінності для особистісного розвитку; Лоуренса Колберга (Lawrence Kohlberg), що досліджував моральний розвиток людини, включаючи гуманістичні цінності, через етапи розвитку морального судження. Дослідження цих учених вплинули на розвиток освітніх програм, терапевтичних методів і соціальних ініціатив, спрямованих на підтримку гуманістичних цінностей у різних культурах і суспільствах. Їхні праці залишаються актуальними для аналізу морального вибору, виховання та адаптації до кризових умов [6].

Результати. У нашому науковому пошуку нас більшою мірою цікавить віковий аспект формування гуманістичних цінностей. Цій проблемі присвятив свої праці вчений Іван Бех, український дослідник, що зробив значний внесок у вивчення формування моральних та гуманістичних цінностей серед дітей і молоді. Його роботи акцентують увагу на важливості виховання, етичного розвитку особистості та психосоціального становлення в сучасному соціокультурному контексті. Він досліджує механізми та умови формування гуманістичних цінностей у дітей. Його праці вивчають, як моральні принципи, такі як повага, емпатія, солідарність і чесність, можуть бути інтегровані у свідомість дитини в ранньому віці. Значну увагу приділено ролі родинного середовища та освітніх установ у моральному вихованні.

І. Бех акцентує увагу на впливі соціальних і культурних умов на формування ціннісних орієнтацій. Його роботи підкреслюють, що зміни в суспільстві та глобалізаційні процеси створюють нові виклики для виховання молоді. Він пропонує практичні моделі інтеграції гуманістичних цінностей у систему шкільної освіти, розробляючи педагогічні підходи, які сприяють розвитку моральної стійкості та ціннісної орієнтації учнів [2].

Ці дослідження включають вивчення того, як діти і молодь осмислюють такі поняття, як

сене життя, свобода, відповідальність, і як ці аспекти пов'язані з їх гуманістичними переконаннями. Вони широко використовуються в педагогічних і психологічних програмах. Ці підходи є важливими не лише для теоретичного аналізу, але й для практичного виховання молоді в умовах соціальних трансформацій, таких як війна, кризи або перехід до інноваційних освітніх моделей.

Едуард Помиткін – український вчений, який займається дослідженням розвитку особистості та формування цінностей, зокрема в контексті психологічного консультування та корекції. Його роботи охоплюють різні аспекти психології, зокрема теорії і практики формування моральних і гуманістичних цінностей, а також психологічної допомоги та підтримки особистості під час кризових ситуацій. У своїх дослідженнях він акцентує увагу на розвитку особистісних цінностей у молоді та дорослих, важливості психологічної підтримки в умовах стресу і травм, що виникають внаслідок соціальних та особистісних труднощів. Він також підкреслює значення психосоціальної корекції в процесі адаптації особистості до нових обставин, зокрема в умовах війни та соціальних змін.

Його роботи підкреслюють важливість взаємодії психотерапевта або консультанта з клієнтом для формування і зміцнення гуманістичних цінностей, а також надають рекомендації щодо корекційних практик для розвитку моральних переконань та емоційного інтелекту [4].

Формування цінностей особистості є комплексним і багатоаспектним процесом, що визначає не тільки характер і погляди, але й поведінку кожної людини. Основними чинниками, які впливають на цей процес, є сім'я, освіта, соціальне середовище та культурні фактори.

Рефлексія, як акт самоусвідомлення, є важливим компонентом духовного розвитку. Проте для підростаючих особистостей цей процес часто є неприязним, оскільки він вимагає значного душевного зусилля і самодисципліни, до яких вони не завжди готові. Це

пояснюється тим, що вони занадто занурені в чуттєвий досвід і схильні до емоційних реакцій, що є природною властивістю їхнього розвитку. Такі особистості орієнтуються на емоційні спонукання, а не на рефлексивний аналіз.

Моральний недолік таких особистостей полягає в тому, що вони не здатні розрізняти любов і самолюбство, вважаючи їх одним і тим самим. Це обмежує їхній духовний розвиток, оскільки вони не можуть засвоїти глибокі духовні цінності, що вимагають глибокого осмислення та саморозвитку. У таких осіб моральні установки залишаються на рівні добродійств, що виражають залежність від інших, і цей процес виховання підтримується лише зовнішніми факторами. Для розвитку рефлексії потрібно більше, ніж просто емоційні реакції: необхідні витривалість, концентрація та сміливість, які здобуваються шляхом внутрішніх зусиль.

Слід зазначити, що як для молоді особистості, так і для дорослої, рефлексія, як метод самоусвідомлення, часто обмежується лише усвідомленням власних дій, наприклад, виконання завдання чи взаємодії з іншими. Вони можуть сказати: «Я не просто виконав завдання». Це правда, але в такому випадку рефлексія лише супроводжує конкретні дії, навіть якщо ці дії є моральними.

Однак для розвитку духовності рефлексія повинна передувати духовним діям. Вона має відігравати важливу роль у формуванні духовних цінностей, які згодом будуть втілюватися в конкретні вчинки. Щоб рефлексія стала ефективною, потрібні певні якості особистості, зокрема здатність до передбачуваної рефлексії, яка передуює конкретному духовному вчинку [6].

Важливо зазначити, що рефлексія не є кінцевою метою розмірковування. Її результат має бути спрямований на досягнення певних цілей, і в контексті виховання вона є основою для розвитку довільного процесу, який формує підростаючу особистість як суб'єкта духовної практики. Для цього особистість має усвідомлювати не лише свої емоції, а й стан бажання, який дає поштовх до духовних вчинків [6].

Духовно-розвивальна функція рефлексії є очевидною, але важливо врахувати, що рефлексія повинна бути не тільки абстрактною ідеєю, а й реальною внутрішньою діяльністю, що співвідноситься з конкретним суб'єктом. У цьому процесі можуть виникати перешкоди, особливо через нижчі компоненти душевної природи, такі як фізіологічні потяги чи матеріальні прагнення. Це може порушити динаміку рефлексії, тому роль вихователя в контролі та підтримці цього процесу є надзвичайно важливою.

У випадку забезпечення всіх необхідних умов і характеристик, рефлексивний процес може перетворитися на вольовий. Хоча на перший погляд, коли воля вступає в дію, результат здається позитивним, оскільки вихованець здійснює духовні вчинки, важливо пам'ятати, що для цього необхідні глибші внутрішні зусилля і усвідомлення.

Розгляд волі в контексті виховання вимагає більш глибокого підходу, оскільки воля часто розглядається лише як спонтанний процес, залежний від фізіологічних особливостей особистості. У виховному контексті воля виступає як керований процес, де важливо враховувати певні внутрішні складнощі, навіть у осіб із сильною волею. Виявляється, що навіть у найсильнішій волі існує внутрішня слабкість, яка може впливати на результат виховання, зокрема в аспекті досягнення духовного прогресу.

Емоційні переживання, особливо позитивні, можуть не бути безпосереднім каталізатором духовного розвитку, але вони створюють привабливий фон для духовних змін. Позитивні емоції можуть сприяти формуванню особистісного настрою, але самі по собі не є достатніми для глибоких змін. У свою чергу, негативні емоції можуть відігравати важливу роль, коли вони спрямовані не на зовнішні фактори, а на особистісне самоусвідомлення. Наприклад, емоція обу-

рення може стати основою для внутрішньої трансформації, коли особистість починає зосереджуватися на своїй слабкості і прагне змінити себе [6].

У цьому контексті важливо розуміти, що духовний розвиток не є лише теоретичним поняттям. Він вимагає активної роботи особистості над своїм духовним становленням, а вихователь відіграє ключову роль у цьому процесі. Справжній гуманістичний діалог між вихователем і вихованцем – це не просто паритетна взаємодія, а глибока, тривала, динамічна духовна співпраця, яка сприяє розвитку як вихованця, так і вихователя.

Висновки. Отже, з утвердженням гуманістичної моделі виховання, яка набуває все більшого значення в контексті розвивальних технологій, стає можливим вирішення проблеми захисту особистості через виховання. Важливо розрізнити дві основні функції захисту: внутрішню та зовнішню.

Перша функція стосується формування в особистості стабільності духовно-моральної позиції, зокрема впевненості в собі та безконфліктного ставлення до чужих ідей. Це дає змогу особистості розвиватися і зберігати свою цілісність перед зовнішніми викликами. Зовнішня функція захисту, в свою чергу, спрямована на готовність до своєчасного реагування на будь-які загрози, зокрема з боку деструктивних впливів на особистісне «Я».

Рівень духовного та морального розвитку особистості може варіюватися, тому завдання вихователя полягає в тому, щоб допомогти підняти цей рівень, створюючи оптимальні умови для розвитку. Це включає в себе як зовнішні, так і внутрішні фактори, які сприяють тому, щоб вихованці набували активної позиції та індивідуальної спрямованості. Лише таке виховання може мати значний вплив і допомогти сформуванню у дітей культуру та духовну сутність, які вони зможуть утвердити в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Вид. 2-е, доп. Житомир : Вид-во «Волинь», 2008. 232 с.
2. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

3. Євтух Микола Борисович: Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-17432>.
4. Помиткін Е. Розвиток духовного потенціалу майбутнього викладача професійної школи як психолого-педагогічна проблема. 2004. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6581/1/04.pdf>.
5. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання. Харків : ВД «Школа», 2013. 240 с.
6. Ковальчук З. Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. Ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2021. Вип. 4(4). С. 177–183.
7. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. 2-е вид. Київ: Каравела, 2013. 372 с.

References:

1. Ball, H.O. (2008). *Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvithii, psykholohichnii sferakh) [Landmarks of modern humanism (in the social, educational, psychological spheres)]*. Vyd. 2-e, dop. Zhytomyr: Vyd-vo "Volyn", 232 p. [in Ukrainian].
2. Bekh, I.D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti : monohrafiia [Personality on the Path to Spiritual Values: Monograph]*. Kyiv – Chernivtsi : «Bukrek». 320 p. [in Ukrainian].
3. Ievtukh Mykola Borysovykh: Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine] [Elektronnyi resurs] / Redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.] ; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2009. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-17432> [in Ukrainian].
4. Pomytkin, E. (2004). Rozvytok dukhovnoho potentsialu maibutnoho vykladacha profesiinoi shkoly yak psykholoho-pedahohichna problema [Development of the spiritual potential of a future vocational school teacher as a psychological and pedagogical problem]. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6581/1/04.pdf> [in Ukrainian].
5. Sukhomlynskyi, V.O. (2013). *Kvitka sontsia: Prytchi, kazky, opovidannia [The Flower of the Sun: Proverbs, Fairy Tales, Stories]*. Kharkiv : VD «Shkola». 240 p. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk, Z.Ia. (2021). Osobystisna refleksiia v umovakh postiinykh sotsialnykh zmin [Personal reflection in the face of constant social change]. *Sotsialno-pravovi studii: naukovo-analitychnyi zhurnal*, 4(4), 177–183 [in Ukrainian].
7. Tytarenko, T.M. (2013). *Suchasna psykholohiia osobystosti [Modern personality psychology]*. 2-e vyd. Kyiv : Karavela. 372 p. [in Ukrainian].

УДК 159.923.2: 159.922.5(0.034.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-5>**Ковальчук Зоряна Ярославівна,**

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Заверуха Ольга Ярославівна,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри філософії та педагогіки,
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького
вулиця Пекарська, 50, Львів, 79010, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2701-2215>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ТА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: ВІКОВІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ

Стаття присвячена дослідженню психологічних особливостей формування емоційної стійкості та резильєнтності на різних вікових етапах розвитку особистості. Розкриття цієї теми сприяє глибшому розумінню розвитку емоційної стійкості та резильєнтності з огляду на вікові особливості, що має значення для психології розвитку, профілактики стресу та психічного здоров'я на індивідуальному та суспільному рівнях, надасть підґрунтя для розробки адаптованих і сучасних підходів до підтримки людей у складних умовах. Автори розкрили деякі відмінності понять емоційної стійкості та резильєнтності, що є пов'язаними феноменами, але відрізняються за своєю сутністю та фокусом. Акцентовано, що емоційна стійкість є здатністю людини підтримувати стабільний емоційний стан, зберігати спокій і врівноваженість у складних ситуаціях, зосереджена на керуванні своїми емоціями, їхньому контролі, здатності не піддаватися руйнівним переживанням, що виникають у стресових умовах, допомагає людині уникати імпульсивних реакцій, зберігаючи внутрішню рівновагу навіть у короткотривалих стресових ситуаціях. Емоційну стійкість можна розглядати як психічний стан і інтегративну властивість, що включає емоційні, вольові, інтелектуальні та мотиваційні аспекти особистості. А резильєнтність є здатністю відновлюватися після стресових або травматичних подій, трансформуючи негативний досвід на користь особистісного зростання. Основні відмінності феноменів емоційної стійкості та резильєнтності полягають у фокусі (емоційна стійкість акцентує увагу на управлінні емоціями, тоді як резильєнтність – на здатності до адаптації і відновлення; тривалості дії (емоційна стійкість потрібна для короткотривалих стресів, резильєнтність – для довготривалих випробувань і криз); компонентах (резильєнтність охоплює більший спектр особистісних ресурсів – емоційних, когнітивних і поведінкових, тоді як емоційна стійкість переважно зосереджується на емоціях).

Ключові слова: емоційна стійкість, розвиток емоційної стійкості, резильєнтність, розвиток резильєнтності, вікові аспекти розвитку стійкості, наукові дослідження.

Kovalchuk Zoriana, Zaverukha Olha. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL STABILITY AND RESILIENCE: AGE-RELATED ASPECTS OF THE PHENOMENON

The article is devoted to the study of the psychological features of the formation of emotional stability and resilience at different age stages of personality development. The disclosure of this topic contributes to a deeper understanding of the development of emotional stability and resilience taking into account age-related characteristics, which is important for developmental psychology, stress prevention and mental health at the individual and social levels, and will provide a basis for the development of adapted and modern approaches to supporting people in difficult conditions. The authors revealed some differences in the concepts of emotional stability and resilience, which are related phenomena, but differ in their essence and focus. It is emphasized that

emotional stability is a person's ability to maintain a stable emotional state, remain calm and balanced in difficult situations, focused on managing one's emotions, their control, the ability not to succumb to destructive experiences that arise in stressful conditions, helps a person avoid impulsive reactions, maintaining internal balance even in short-term stressful situations. Emotional stability can be considered as a mental state and an integrative property that includes emotional, volitional, intellectual and motivational aspects of the personality. And resilience is the ability to recover after stressful or traumatic events, transforming negative experiences for the benefit of personal growth. The main differences between the phenomena of emotional stability and resilience are in focus (emotional stability emphasizes the management of emotions, while resilience focuses on the ability to adapt and recover); duration of action (emotional stability is needed for short-term stresses, resilience for long-term trials and crises); components (resilience covers a wider range of personal resources – emotional, cognitive and behavioral, while emotional stability mainly focuses on emotions).

Key words: *emotional stability, development of emotional stability, resilience, development of resilience, age-related aspects of the development of resilience, scientific research.*

Вступ. Актуальність теми дослідження психологічних особливостей розвитку емоційної стійкості та резильєнтності в різних вікових групах зумовлена сучасними викликами, що потребують підвищеної психологічної адаптації та здатності долати труднощі. У швидко змінюваному соціальному середовищі, на фоні економічної нестабільності, конфліктів і зростаючої тривожності, люди різного віку змушені розвивати механізми захисту та адаптації. Особливо важливим є вивчення цих характеристик у молодих і підліткових групах, які ще перебувають у процесі формування, а також у зрілому віці, коли емоційна стійкість і резильєнтність визначають ефективність професійної діяльності та якість життя.

Враховуючи актуальні суспільні події, включно з пандемією, воєнними конфліктами, глобалізаційними процесами та іншими чинниками, здатність до емоційної стійкості і резильєнтності набуває значення не лише для збереження індивідуального здоров'я, а й для гармонізації соціальної взаємодії. Недавня світова пандемія продемонструвала важливість резильєнтності для подолання страху, ізоляції та тривалих обмежень. Виклики пандемії висунули на перший план питання психічного здоров'я, вимагаючи інтеграції підходів до розвитку стійкості в рамках медичної допомоги та громадських програм підтримки. Дослідження вікових аспектів цього феномену може сприяти розробці цільових психокорекційних програм і практик, які дозволять формувати та підтримувати ці якості на різних етапах життєвого шляху.

Отже, розкриття цієї теми сприятиме глибшому розумінню розвитку емоційної стійкості та резильєнтності з огляду на вікові особливості, що має значення для психології розвитку, профілактики стресу та психічного здоров'я на індивідуальному та суспільному рівнях, надасть підґрунтя для розробки адаптованих і сучасних підходів до підтримки людей у складних умовах.

Метою нашої статті є розкрити феномен емоційної стійкості та резильєнтності у віковому аспекті.

Матеріали та методи. Важливим у даному аспекті є розуміння механізмів, що забезпечують здатність особистості адаптуватися до змін і долати стресові ситуації. На сучасному етапі розвитку суспільства зростає потреба у вивченні цих психологічних якостей у зв'язку з підвищенням рівня стресогенності соціального середовища, а також зі збільшенням випадків емоційного вигорання, тривожних розладів та інших психоемоційних проблем у людей різних вікових категорій.

Проблема полягає у тому, що, попри велику кількість досліджень у сфері стресостійкості та адаптивних механізмів, відсутній системний підхід до аналізу розвитку емоційної стійкості та резильєнтності залежно від вікових особливостей. Більшість досліджень фокусуються на окремих вікових групах або ж на емоційній стійкості в цілому, що не дає цілісного уявлення про вікову динаміку та можливі специфічні проблеми, які виникають на різних етапах життєвого циклу. Зокрема, недостатньо уваги приділено питанням формування цих якостей у дитячому і підлітково-

вому віці, а також особливостям їх прояву в зрілому та похилому віці.

Результати. Серед українських учених, які досліджували розвиток емоційної стійкості та резильєнтності з урахуванням вікових аспектів, можна виділити таких дослідників, як Н. Козубовська та Г. Товканець, які досліджували психологічні особливості розвитку стійкості у молоді та підлітків [1]; Л. Карамушка, яка аналізує стресостійкість і резильєнтність у контексті професійної діяльності, що включає віковий аспект [2]; О. Овчаренко, що розкриває питання емоційної регуляції та стресостійкості серед підлітків і молоді [3]; С. Потапов, який розглядає важливість поняття резильєнтності в контексті сучасної психології та аналізує резильєнтність як здатність особистості адаптуватися до стресових ситуацій, подолати труднощі та відновлювати психологічний баланс [4].

Дослідник Е. Грішин досліджує основні аспекти феномену резильєнтності, зокрема його сутність, особливості розвитку та психодіагностики. Автор акцентує увагу на ролі резильєнтності як важливого компоненту психологічної стійкості особистості, здатності адаптуватися до стресових ситуацій і переживати труднощі. У роботі також розглядаються різні методи та інструменти для вимірювання рівня резильєнтності, а також ефективні психологічні підходи для її розвитку та покращення у осіб різного віку [5].

Ці дослідники підходять до вивчення резильєнтності як до важливого ресурсу, який змінюється та розвивається впродовж різних вікових етапів і має значення для адаптації та психологічного благополуччя особистості.

Цікавими також є дослідження зарубіжних дослідників, які активно вивчають емоційну стійкість та резильєнтність у віковому аспекті. Так, Енн Мастен (Ann Masten) є відомою в науковому світі своїми дослідженнями концепції резильєнтності у дітей та підлітків. Мастен розробила поняття «ordinary magic» для позначення звичайних процесів, що підтримують адаптацію у важких обставинах, і вивчала, як резильєнтність змінюється з віком. Вона одна з провідних дослідниць у

галузі резильєнтності, яка зосереджувала увагу на адаптації дітей у складних життєвих обставинах, включаючи стрес і травму. Її дослідження показали, що деякі діти, навіть перебуваючи в несприятливих умовах, можуть демонструвати високий рівень емоційної стійкості [6].

Майкл Ратер (Michael Rutter) – британський психіатр і психолог, один із засновників концепції дитячої резильєнтності. Він детально вивчав, як діти адаптуються до стресових умов, і з'ясував, що віковий аспект відіграє значну роль у формуванні стійкості. Також вченим досліджено вплив соціальних і сімейних факторів на розвиток емоційної стійкості у дітей. Ратер з'ясував, що захисні фактори (такі як підтримка та стабільність у родині) допомагають дітям долати стрес і підтримувати емоційну стабільність [7].

Борис Цирульник (Boris Cyrulnik) – французький психіатр, який досліджував резильєнтність, зокрема, як люди, починаючи з дитинства, розвивають стійкість у відповідь на травму і стрес, враховуючи вплив різних вікових етапів [8].

Джордж Бонанно (George Bonanno) – його дослідження зосереджені на адаптації до втрати та стресу в різні вікові періоди. Він досліджував, як вікові фактори впливають на розвиток резильєнтності після травматичних подій [9].

Джек Блок (Jack Block) – відомий своїми роботами з розвитку особистості та стійкості у різні вікові періоди. Він вивчав довготривалі зміни резильєнтності від дитинства до дорослого віку [10].

Кейт Вернер (Emmy Werner) – одна з перших, хто вивчав резильєнтність, особливо у довготривалих дослідженнях дітей, що народилися в умовах соціальних труднощів. Її дослідження виявили стійкість як важливу характеристику адаптації в різних вікових групах. Вона разом з колегами проводила багаторічне дослідження, відоме як «Гавайське дослідження», в якому вивчали розвиток дітей, які зростали в умовах соціально-економічних труднощів. Вернер з'ясувала, що діти, які отримували емоційну підтримку та позитивне

середовище, були здатні проявляти стійкість і адаптацію навіть у складних умовах [11].

Річард Тедеші (Richard Tedeschi) та Лоуренс Калгун (Lawrence Calhoun) – дослідники, які працюють у сфері посттравматичного зростання та розглядають, як особистість адаптується і стає стійкішою після складних подій, з урахуванням різних вікових аспектів [12].

Цікавими в науковому сенсі є дослідження Сьюзен Хартер (Susan Harter), яка відома своїми дослідженнями в галузі розвитку емоційної та соціальної компетентності у дітей, які включають і розвиток емоційної стійкості. Вона досліджувала, як самооцінка та емоційна регуляція сприяють стійкості в дитячому віці [13].

Карен Коутс (Karen Coats) у своїх наукових працях досліджувала формування емоційної стійкості у дітей, звертаючи увагу на важливість соціальної підтримки та взаємодії з дорослими в процесі подолання стресових ситуацій [14].

Подібними також є дослідження Маргарет Хаугланн (Margaret Haugland), яка зосереджувала увагу на розвитку стресостійкості у дітей, включаючи вплив сімейного середовища та шкільної підтримки. Її дослідження показали, що діти, які отримують позитивну емоційну підтримку, легше адаптуються до стресових ситуацій [15].

Ці автори зробили значний внесок у розуміння того, як емоційна стійкість і резильєнтність проявляються та розвиваються на різних етапах життя, враховуючи вікові та індивідуальні особливості.

Проте у сучасному світі люди стикаються з інтенсивними соціальними та економічними стресами, включаючи безробіття, політичну нестабільність, міграційні кризи та нерівність. Це ставить додатковий акцент на необхідність дослідження резильєнтності як ресурсу для подолання довготривалих стресових ситуацій і розвитку адаптивних стратегій.

Військові конфлікти, зокрема війна в Україні, створюють великі потреби в розвитку резильєнтності, особливо серед цивільного населення, медиків, волонтерів, військовослужбовців і їхніх родин. Це піднімає питання

про методи психологічної підтримки та терапії для людей, які мають справу з травматичними переживаннями.

Погіршення екологічної ситуації, часті природні катастрофи та кліматичні зміни вимагають від людей значної адаптивної стійкості для подолання постійної тривожності та необхідності пристосування до нових умов життя.

Поширення соціальних мереж і технологічної залежності ставлять нові виклики перед дослідженням психологічної стійкості. Постійна прив'язаність до гаджетів і надлишок інформації викликають стрес та втому, що може впливати на емоційну стійкість, особливо у молоді.

Швидка зміна ринку праці, невизначеність у питаннях кар'єрного росту та необхідність постійної перекваліфікації викликають додатковий тиск, потребуючи від людей психологічної гнучкості та здатності адаптуватися до нових професійних викликів. Та і різні вікові групи мають свої унікальні потреби і виклики у розвитку стійкості. Діти, молодь, дорослі та літні люди по-різному реагують на стресові ситуації, що вимагає більш індивідуального підходу до розвитку резильєнтності.

Необхідність створення ефективних психологічних програм і методик для розвитку резильєнтності, що враховували б сучасні виклики та потреби різних груп населення. Це включає підтримку психологічної гнучкості, розвиток стресостійкості, підвищення рівня асертивності та оптимістичної установки.

Таким чином, існує потреба в розширенні досліджень, спрямованих на вивчення емоційної стійкості та резильєнтності з урахуванням вікових аспектів, а також у розробці методів та підходів, що сприятимуть їх розвитку. Це допоможе краще зрозуміти, як забезпечити психологічний захист і підтримати психічне здоров'я на різних етапах життя.

У своїй праці С. Кравчук досліджує специфіку емоційної лабільності та емоційної стійкості у молоді. Автор аналізує, як ці особистісні риси проявляються у юнацькому віці та їх вплив на психологічне благополуччя й адаптацію. У роботі на емпіричному рівні розглянуто фактори, які впливають на емо-

ційну стабільність, та надано рекомендації щодо розвитку емоційної стійкості у юнаків для підтримки їх психічного здоров'я. Він дає визначення емоційної лабільності як нестійкого стану, який виявляється у частих коливаннях настрою, високій збудливості, недостатній регуляції та дратівливості, має нестійкий емоційний фон та залежить від зовнішніх обставин [16].

Він також зазначає, що юнаки та дівчата із емоційною лабільністю частіше схильні до депресивних настроїв, дратівливості, сором'язливості, фемінінності, невротичних проявів, має труднощі з усвідомленням цінності життя в моменті «тут і тепер» і не поділяє прагнення до самоактуалізації, проявляючи низький рівень аутосимпатії, контактності, креативності та врівноваженості. Такі особистості більше схильні до недовірливо-скептичного й агресивного типів міжособистісних відносин, незалежно-домінуючого стилю взаємодії та менш схильна до залежних стосунків. У психологічному захисті вони частіше застосовує механізми реактивних утворень, проєкції, заперечення та заміщення. Молодь із високим рівнем емоційної стійкості менш схильна до невротичних реакцій, емоційної нестабільності, депресивних настроїв, сором'язливості, реактивної та спонтанної агресії, і більше проявляє врівноваженість. Вона приймає цінності, пов'язані з самоактуалізацією, розуміє важливість життя «тут і тепер» та має позитивний погляд на людську природу. Емоційно стійкі молоді люди менш схильні до агресивних, недовірливо-скептичних та незалежно-домінуючих форм міжособистісних відносин, частіше орієнтовані на співробітництво, альтруїзм та покірно-сором'язливу поведінку. Вони рідше вдаються до механізмів заміщення, регресії, проєкції, раціоналізації та витіснення у своєму психологічному захисті. Загалом, емоційна лабільність і нестійкість пов'язані з низьким рівнем життєстійкості [16].

Українські вчені О. Костюченко та М. Бриль охарактеризували використання арттерапевтичних методів для розвитку психологічної резильєнтності. Автори аналізують важли-

вість цих методів для зміцнення здоров'я особистості, зокрема для подолання стресу та адаптації до складних життєвих ситуацій. Вони акцентують на тому, як арттерапія може допомогти особам розвивати емоційну стійкість, підвищуючи їх здатність до психологічної адаптації в умовах стресу. Їх наукова праця також містить приклади практичного використання арттерапевтичних методів для роботи з різними групами населення, що мають на меті зміцнення психологічної стійкості та загального психічного здоров'я [17].

Емоційна стійкість і резильєнтність є пов'язаними феноменами, але відрізняються за своєю сутністю та фокусом.

Емоційна стійкість – це здатність людини підтримувати стабільний емоційний стан, зберігати спокій і врівноваженість у складних ситуаціях. Вона зосереджена на керуванні своїми емоціями, їхньому контролі, здатності не піддаватися руйнівним переживанням, що виникають у стресових умовах. Емоційна стійкість допомагає людині уникати імпульсивних реакцій, зберігаючи внутрішню рівновагу навіть у короткотривалих стресових ситуаціях. Емоційну стійкість можна розглядати як психічний стан і інтегративну властивість, що включає емоційні, вольові, інтелектуальні та мотиваційні аспекти особистості. Її емоційні реакції пов'язані з подіями, що мають особливу значущість, а важливим компонентом є рівень і зміст емоцій, почуттів та переживань в екстремальних ситуаціях.

Резильєнтністю є здатність відновлюватися після стресових або травматичних подій, трансформуючи негативний досвід на користь особистісного зростання. Вона охоплює не тільки емоційний компонент, а й когнітивні та поведінкові аспекти, що дозволяють людині адаптуватися, переосмислювати труднощі та виходити з них сильнішою. Резильєнтність більше пов'язана з довготривалими життєвими викликами, вимагає витривалості й здатності до переосмислення життєвих подій.

Основні відмінності феноменів емоційної стійкості та резильєнтності полягають у фокусі (емоційна стійкість акцентує увагу на управлінні емоціями, тоді як резильєнт-

ність – на здатності до адаптації і відновлення; тривалості дії (емоційна стійкість потрібна для короткотривалих стресів, резильєнтність – для довготривалих випробувань і криз); компонентах (резильєнтність охоплює більший спектр особистісних ресурсів – емоційних, когнітивних і поведінкових, тоді як емоційна стійкість переважно зосереджується на емоціях).

Таким чином, обидві якості є важливими для психологічного благополуччя, але вони застосовуються до різних ситуацій і вимагають різних навичок.

Висновки. Отже, емоційна стійкість та резильєнтність у вікових аспектах демонструють важливість цих якостей для адаптації та психологічного благополуччя на кожному етапі життя. Зокрема, віковий розвиток обох якостей дозволяє особистості більш гнучко й ефективно реагувати на зовнішні виклики. З віком зростає здатність управляти емоціями та переживаннями, що допомагає зменшити вплив стресу і уникнути емоційного виснаження.

У різні вікові періоди акценти на розвиток емоційної стійкості та резильєнтності можуть змінюватися. Дитинство та підлітковий вік потребують підтримки для формування базових навичок емоційного управління, тоді як дорослість передбачає вдосконалення нави-

чок стійкості й здатності адаптуватися до складних ситуацій. У старшому віці резильєнтність допомагає долати життєві втрати та зміни, що супроводжують старіння.

Емоційна стійкість та резильєнтність розвиваються в контексті соціальних взаємодій. Підтримка родини, оточення та суспільства загалом є ключовими для формування цих якостей, особливо в підлітковому віці, коли особистість активно шукає свою ідентичність і може зіштовхнутися з кризовими ситуаціями.

З віком розширюється арсенал психологічних ресурсів, які допомагають подолати труднощі. Це і когнітивні ресурси, такі як аналітичне мислення, здатність до саморефлексії, і емоційні ресурси, як-от розвиток емпатії, усвідомленість і самоповага.

Достатній рівень емоційної стійкості й резильєнтності є запорукою психічного здоров'я та сприяє профілактиці емоційних розладів. У дитинстві та юності розвиток цих якостей може запобігти виникненню тривожності та депресивних станів у майбутньому.

Таким чином, розвиток емоційної стійкості та резильєнтності через вікові етапи сприяє створенню основ для життєстійкості особистості. Ці якості є незамінними для досягнення психологічного благополуччя, адаптації до змін і успішного подолання стресових ситуацій на різних етапах життя.

Список використаних джерел:

1. Козубовська Н., Товканець Г. Психологічні особливості розвитку стійкості у молоді та підлітків. *Психологічні дослідження молоді: теорія і практика*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. С. 55–78.
2. Карамушка Л.М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
3. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. / П86 Уклад. О. Ю. Овчаренко. К. : Університет «Україна», 2023. 266 с.
4. Потапов С. Проблема резильєнтності в сучасній психології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор З.Я. Ковальчук. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 2. С. 90–96.
5. Грішин Е. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Психологія. Вип. 64. 2021. С. 62–81.
6. Ann Masten. Ordinary Magic Resilience in Development. 2015. URL: Енн Мастен | ЦЕНТР ЖИТТЄВИХ КУРСІВ, ЦЕНТР NIA З ДЕМОГРАФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ СТАРІННЯ (umn.edu)
7. Michael Rutter. Resilience. Some conceptual considerations. 2023. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003178699-23/resilience-michael-rutter>
8. Cyrulnik B. Resilience connaissances de base. 2012. URL: Résilience connaissances de base – Boris Cyrulnik, Gérard Jorland – Google книги.

9. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*, 2004. Vol. 59(1). P. 20.
10. Block J., Kremen A. M. IQ and ego-resiliency: conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of personality and social psychology*. 1996. Vol. 70(2), p. 349.
11. Werner E. E. Resilience in development. *Current directions in psychological science*. 1995. Vol. 4(3), pp. 81–84.
12. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. " Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence". *Psychological inquiry*. 2004. Vol. 15(1), pp. 1–18.
13. Harter S. The developing self. *Child and adolescent development: An advanced course*, 2008. pp. 216–262.
14. Fraustino L. R., Coats K. (Eds.). *Mothers in children's and young adult literature: From the eighteenth century to postfeminism*. Univ. Press of Mississippi. 2016.
15. Supportive Relationships and Active Skill-Building Strengthen the Foundations of Resilience. URL: Supportive Relationships and Active Skill-Building Strengthen the Foundations of Resilience (harvardcenter.wpenginepowered.com)
16. Кравчук С.І. Психологічні особливості емоційної лабільності та емоційної стійкості особистості юнацького віку. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. гол. Ред С.Д. Максименко, Л.А.Онуфрієва. Вип. 26. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 308–325.
17. Костюченко О.В., Бриль М.М. Розвиток психологічної резильєнтності особистості як складника здоров'я арттерапевтичними засобами. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Том 33 (72). № 2. С. 43–51.

References:

1. Kozubovska, N., & Tovkanets, H. (1999). *Psykhologichni osoblyvosti rozvytku stiikosti u molodi ta pidlitkiv [Psychological features of resilience development in youth and adolescents]*. Psykhologichni doslidzhenia molodi: teoriia i praktyka. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, pp. 55–78 [in Ukrainian].
2. Karamushka, L.M. (2022). *Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty: Metodychni rekomendatsii [Mental health of an individual during war: how to preserve and support it: Methodological recommendations]*. Kyiv: Instytut psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 52 p. [in Ukrainian].
3. Psykhologhiia stresu ta stresovykh rozladiv : navch. posib. (2023). [Psychology of stress and stress disorders: a textbook.] / P86 Uklad. O. Yu. Ovcharenko. K. : Universytet «Ukraina». 266 p. [in Ukrainian].
4. Potapov, S. (2023). Problema rezylentnosti v suchasni psykhologii [The problem of resilience in modern psychology]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii psykhologichna: zbirnyk naukovykh prats*, 2, 90–96 [in Ukrainian].
5. Hrishyn, E. (2021). Rezyliantnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykhodiahnostyka ta zasoby rozvytku [Personality resilience: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development]. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Psykhologhiia*, 64, 62–81 [in Ukrainian].
6. Ann Masten (2015). Ordinary Magic Resilience in Development. Retrieved from: Енн Мастен | ЦЕНТР ЖИТТЄВИХ КУРСІВ, ЦЕНТР НІА З ДЕМОГРАФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ СТАРІННЯ (umn.edu) [in English].
7. Michael Rutter (2023). Resilience. Some conceptual considerations. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003178699-23/resilience-michael-rutter> [in English].
8. Cyrulnik, B. (2012). Resilience connaissances de base. Retrieved from: Résilience connaissances de base – Boris Cyrulnik, Gérard Jorland – Google knyhy [in English].
9. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*, 59(1), 20 [in English].
10. Block, J., & Kremen, A. M. (1996). IQ and ego-resiliency: conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of personality and social psychology*, 70(2), 349 [in English].
11. Werner, E. E. (1995). Resilience in development. *Current directions in psychological science*, 4(3), 81–84 [in English].
12. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). " Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence". *Psychological inquiry*, 15(1), 1–18 [in English].
13. Harter, S. (2008). The developing self. *Child and adolescent development: An advanced course*, 216–262 [in English].

14. Fraustino, L. R., & Coats, K. (Eds.). (2016). Mothers in childrens and young adult literature: From the eighteenth century to postfeminism. Univ. Press of Mississippi [in English].
15. Supportive Relationships and Active Skill-Building Strengthen the Foundations of Resilience. Retrieved from: Supportive Relationships and Active Skill-Building Strengthen the Foundations of Resilience (harvardcenter.wpenginepowered.com) [in English].
16. Kravchuk, S.L. (2014). Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoi labilnosti ta emotsiinoi stiikosti osoby-stosti yunatskoho viku [Psychological features of emotional lability and emotional stability of a youthful personality]. *Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy*, 26, 308–325 [in Ukrainian].
17. Kostiuchenko, O.V., & Bryl, M.M. (2022). Rozvytok psykholohichnoi rezylientnosti osobystosti yak skladnyka zdorovia artterapevtychnymy zasobamy [Development of psychological resilience of the individual as a component of health through art therapy]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia*. Tom 33 (72), № 2, 43–51 [in Ukrainian].

УДК 342.5:159

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-6>**Швець Дмитро Володимирович,**

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
ректор,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

Кісіль Зоряна Романівна,

доктор юридичних наук, професор,
заступник директора Інституту управління, психології та безпеки
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1405-4547>

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасне осмислення змісту феноменів «лідерство» та «лідерські властивості». Схарактеризовано теоретичні підвалини формування лідерських властивостей у контексті особистісного підходу до навчання майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Зазначено, що ґрунтовний аналіз зарубіжного досвіду освітніх систем є одним із векторів модернізації сутності освіти й освітніх технологій, котрий потребує координування їх із сьогочасними потребами соціуму, інтегрування до міжнародного освітнього простору полягає в орієнтуванні навчальних програм саме на компетентнісний підхід і формуванні продуктивних механізмів його упровадження.

У статті зазначено, що соціальна й психологічна квінтесенція явища «лідерства» до певної міри проявляється саме в комплікаційності і часом контроверзі зазначеного явища, що є власне проявом як індивідуального, так й соціального феномену. Індивідуальна квінтесенція явища «лідерства» полягає в тому, що «лідером» є унікальний індивід, котрому властиві харизматичність і здатність чинити вплив на людей. Соціальна квінтесенція пов'язана з тим, що явище «лідерства» позиціонується тільки в певному оточенні людей саме як реалізація впливу й неформального ступеня влади над індивідами. Безсумнівно, із наведеного протиріччя формується власне індивідуально-соціальна своєрідність, згідно з якою достеменному «лідеру» має бути притаманне відчуття його особистісної відповідальності саме за тих людей, які йому цілковито довірилися, і, зосібна, за вчинені ним дії та їхні наслідки, які стали підсумком цієї довіри і проводу над ними лідера.

Зазначено, що посеред теоретичних підвалин формування лідерських властивостей шляхом особистісного підходу в контексті навчання майбутніх офіцерів позиціоновано інтегрованість особистісного навчання, котре є узгодженим із стратегічними векторами розвитку НГУ, у їхні професійні учини. Індивідуальна підготовка офіцерів-лідерів повинна стати цілісною як соціальною, так і педагогічною системою, котра сприятиме саморозвитку в них базових сучасних лідерських навиків – кидати челендж загальноприйнятими обмеженнями, визначати ступінь власної влади та співпрацювати задля успіху.

Ключові слова: Національна гвардія України, лідер, феномен лідерства, лідерські властивості, навик лідерства, майбутні офіцери.

Shvets Dmytro, Kisil Zoriana. ON THE QUESTION OF THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN THE FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The article examines the modern understanding of the content of the phenomena “leadership” and “leadership qualities”. The theoretical foundations of the formation of leadership qualities in the context of a personal approach in the context of training future officers of the National Guard of Ukraine are characterized. It is noted that a thorough analysis of the foreign experience of educational systems is one of the vectors of modernization of the essence

of education and educational technologies, which requires their coordination with the current needs of society, integration into the international educational space consists in orienting educational programs specifically to the competence approach and forming productive mechanisms for its implementation.

The article states that the social and psychological quintessence of the phenomenon of "leadership" to a certain extent manifests itself precisely in the complexity and, at times, controversy of the said phenomenon, which is actually a manifestation of both an individual and a social phenomenon. The individual quintessence of the phenomenon of "leadership" is precisely the fact that a "leader" is a unique individual who is characterized by charisma and the ability to influence people. The social quintessence is related to the fact that the phenomenon of "leadership" is positioned only in a certain circle of people precisely as the realization of influence and an informal degree of power over individuals. Undoubtedly, an individual and social peculiarity is formed from the above contradiction, according to which a true "leader" must have a sense of his personal responsibility for those people who completely trusted him, and, personally, for the actions he took and their consequences that arose as a result of this belief and leadership of the leader over them.

It is noted that in the middle of the theoretical foundations of the formation of leadership qualities through a personal approach in the context of the training of future officers, the integration of personal training, which is consistent with the strategic vectors of the development of NSU, is positioned in their professional actions. Individual training of officer-leaders should become a complete social and pedagogical system, which will contribute to the self-development of basic modern leadership skills in them – to challenge generally accepted limitations, to determine the degree of one's own power and to cooperate for success.

Key words: National Guard of Ukraine, leader, leadership phenomenon, leadership qualities, leadership skills, future officers.

Вступ. Метою концепції розвитку Національної гвардії України є «розбудова Національної гвардії як мобільного, боєздатного військового формування з правоохоронними функціями, здатного у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони виконувати визначені правоохоронні і оборонні завдання з протидії загрозам національній безпеці» [1]. Зазначена мета потребує належного рівня підготовленості співробітників Національної гвардії України корелятивно до чинних стандартів НАТО, коли вагомим стає, крім професійного військового вишколу, ще і формування його лідерських властивостей, а саме: інноваційне мислення, комунікативні уміння та навички, організаторські й командирські потенції, ініціативність та інше. Формування лідерських якостей у військових колективах слушно позиціонувати власне як симбіоз соціальної, психологічної та педагогічної систем, котра сприяє оволодіння курсантами трьома базовими вміннями, а саме: проведення діагностики професійного розвитку підпорядкованого персоналу, гнучкість і кооперація. Формування позиціонованих базових умінь у курсантів сприятиме забезпеченню в майбутньому Національної гвардії України висококваліфікованими фахівцями нової генерації.

Мета статті полягає в окресленні теоретичних підвалин формування лідерських властивостей у контексті особистісного підходу до навчання майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Аналіз досліджень і публікацій надає авторові потенцію висувати про те, що ця проблематика є предметом дискусії між ученими в галузі філософії, психології, педагогіки, соціології тощо. Чимала низка наукових досліджень охоплюють консеквенцію аналізу розмаїтих кутів зору стосовно феномену лідерства. Аналізу феномену лідерства присвячено багато наукових праць авторів: Б. Балдера, Р. Бернса, К. Бланшара, В. Бондаренко, О. Бойка, А. Видай, І. Вешлера, А. Вітченка, Л. Грень, Р. Дафта, О. Кокуна, Б. Луценка, Д. МакГрегора, Ф. Масарика, В. Михайличенко, Дж. Пейджа, С. Похнатюка, О. Романовського, Р. Такера, Р. Танненбаума, Дж. Террі.

Значний вклад у розкриття змісту визначальних положень стосовно сутності професійного вишколу фахівців у сфері правоохорони у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання здійснили О. Бойко, О. Діденко, М. Нецадим, В. Ягупов та ін.

Вельми слушними є підходи стосовно квестії формування властивостей керівника

власне як лідера в підрозділах правоохорони, що позиціоновано в наукових розвідках М. Д'яченка, С. Кандибовича, В. Луценка, М. Тарнавського, І. Радванського, А. Тихончука й інших.

Українцями актуальними для нашої наукової розвідки є доробки американських учених і практиків з проблемних питань лідерства: Т. Кейна, Д. Крендалла, Т. Колдіца, В. Макрейвена, Д. Мелона, Дж. Меттіса, П. Свіней, Дж. Віллінка та ін., сферою наукових інтересів котрих є розв'язання проблем формування лідерства в контексті професійного вишколу військових спеціалістів, зокрема у Збройних силах США.

Вагомими науковими доробками в позиціонованій царині надають потенцію авторам висувати, що означена проблематика є вельми важливою і водночас комплікаційною стосовно позиціонування сутності феномену лідерства, який є обумовленим власне його контроверсійним соціально-психологічним кшталтом.

Результати. Нині в Україні, в контексті інтеграційних освітніх процесів власне у структурі професійної освіти, квестія творення лідерства спеціалістів, зосібна в правоохоронній царині в контексті протидії російській агресії, котрі відповідають суспільним запитам і міжнародним стандартам, набуває усе більшої значущості. Це потребує оптимального розвитку системи вищої освіти в закладах зі специфічними умовами навчання, запровадження ідей і технологій суб'єктно-діяльнісного навчання, трансформації від авторитарних умов освітньо-виховного процесу власне до гуманістичного та студентоцентрованого підходів. Задля цього потрібно скерувати зусилля суб'єктів освітнього процесу на інноваційні міжнародні й національні освітні традиції, а їхні учини ґрунтувати на модерних гуманних, професійно-зорієнтованих сентенційних конструкціях.

Водночас слід констатувати те, що людство власне переходить від епохи адміністрування, менеджменту до епохи лідерства, позаяк це соціальне явище чимдалі більше сягає в усі царини людських учинів, зосібна і в право-

охоронну. Аналізуючи розвій сучасних органів правоохорони та систем освіти в закладах зі специфічними умовами навчання, можна виявити релевантну тенденцію, пов'язану з переходом від безпосередньої влади над людьми (менеджменту) до колективних повноважень, обов'язків і бачення подальших дій та перспектив розвитку (лідерство).

Ґрунтовний аналіз зарубіжного досвіду освітніх систем є одним із векторів модернізації сутності освіти й освітніх технологій, котрий потребує координування їх із сьогочасними потребами соціуму, інтегрування до міжнародного освітнього простору полягає в орієнтуванні навчальних програм саме на компетентнісний підхід і формування продуктивних механізмів його упровадження.

Метою будь-якого лідерства, зосібна і військовослужбовців Національної гвардії України, є реалізація позитивних змін у феноменах і процесах на підґрунті цінностей, себто керувати квестіями, які зумовлюють позиціоновані зміни. Позаяк, коли ви власне не управляєте змінами, себто не вирішуєте проблеми, спричинені переїнами, ви загалом нічим не управляєте та не є власне лідером. Це є сутністю сучасного феномену лідерства. Переїни, можливо, є вашим товаришем чи вашим супротивником. Це власне є тим наративом та історією, котрі вимагають наявності ґрунтовних цінностей у своєму підґрунті.

У Доктрині з військового лідерства в Національній гвардії України поняття «лідерство» визначається як «соціальний феномен, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальні строки і з найбільшим ефектом. Це здійснення впливу на людей через надання їм мети, способу та мотивації для виконання поставлених завдань та вдосконалення організації» [2, с. 8]. Дефініцію «Військове лідерство» в Доктрині позиціоновано як «цілеспрямований вплив військовослужбовців різних категорій у повсякденній, службовій, навчальній і бойовій діяльності, а також у неупорядкованих (нестандартних, критичних) ситуаціях на особовий склад шляхом надання мети, спрямування на її досягнення, забезпечення дисципліни і мотивації

до виконання завдань за призначенням, підтримання довіри і поваги та вдосконалення Національної гвардії України як суспільного інституту» [2]. Зосібна, слід зазначити, що позиціонована в Доктрині з військового лідерства в Національній гвардії України дефініція є вельми широкою за сутністю й не консолідується на характерних особливостях військової царини та задекларованих вимог до власне діяльності військовослужбовців.

Стосовно питань наявних метаморфоз щодо фахової освіти військовослужбовців поділяємо кут бачення О. Васільєва, О. Заболотного, А. Зельницького, Н. Шабатіної, які позиціонують лідерство як «професійно важливу компетентність сучасного військового фахівця» [3, с. 203].

О. Бойко, здійснюючи аналіз питання стосовно формування власне лідерських якостей у майбутніх військових офіцерів, позиціонує явище лідерства офіцера як «інтегрований прояв професійно-важливих якостей сучасного військового керівника-командира» [4, с. 20]. Автор пропонує під поняттям «офіцера-лідера» вважати «авторитетну особу, якій надається право приймати важливі рішення, визначати напрям і характер діяльності підрозділу (групи)» [4, с. 20].

Апріорі соціальна й психологічна квінтесенція явища «лідерства» до певної міри проявляється саме в комплікаційності і часом, контроверзі зазначеного явища, котрі є власне проявом як індивідуального, так і соціального феномену. Індивідуальна квінтесенція явища «лідерства» полягає в тому, що «лідером» є унікальний індивід, котрому властиві харизматичність і здатність чинити вплив на людей. Соціальна квінтесенція пов'язана з тим, що явище «лідерства» позиціонується тільки в певному оточенні людей саме як реалізація впливу й неформального ступеня влади над індивідами. Безсумнівно, із наведеного протиріччя формується власне індивідуально-соціальна своєрідність, згідно з якою достеменному «лідеру» має бути притаманне відчуття його особистісної відповідальності саме за тих людей, які йому цілковито довірилися, і, зосібна, за вчинені ним дії та їхні

наслідки, які стали підсумком цієї довіри і проводу над ними лідера.

Обґрунтування значимості для вишколу майбутніх офіцерів НГУ інноваційного осмислення змісту феноменів «лідерство» та «лідерські властивості» розпочнемо на підґрунті дослідження сучасних підходів учених, котрі досліджували ці феномени. Вважаємо слушною думку американських дослідників К. Бланшара, С. Фаулера, Л. Хаукінса, котрі нестачу лідерських навиків характеризують як «вакуум лідерства», коли «наділені владою керівники закономірно проходять через етап розчарування й втрати мотивації; вони відчувають певну розгубленість, якщо їм не вистачає професійної компетентності» [5, с. 106].

З огляду на це подолання нестачі лідерських навиків є можливим за умови збереження відкритої комунікації та вільного отримання повної інформації, прийнятті влади на себе. Зрештою, на думку науковців, «“вакуум лідерства” підсилює процес наділення владою підготовлених і навчених керівників» [5, с. 106].

Схожу думку позиціонують О. Бойко та С. Похнатюк, котрі зазначають, що «майбутнього військового керівника освітня система готує переважно як управлінця, а не лідера; але не завжди військовий керівник є лідером колективу» [6, с. 7]. Авторами виявлено існуючі протиріччя поміж задекларованими нормативними (формальними) вимогами стосовно професійних учинів військового керівника й неформальними чинниками його взаємин із підлеглими. Уважаємо, що для розв'язання позиціонованого протиріччя власне й покликаний професійний вишкіл майбутнього офіцера Національної гвардії України.

Цілковито погоджуємося з позицією О. Бойко, котрий слушно зазначає, що «лідерство офіцера – це актуалізоване інтегроване професійно важливе явище, яке розкривається в професійній діяльності, а також і повсякденній поведінці. Командир стає лідером військового підрозділу, коли чітко розуміє поставлені завдання і усвідомлює шляхи їх виконання, діючи при цьому на вищому

рівні, ніж інші військовослужбовці. Він має в підрозділі вищий статус і найкраще дотримується групових норм, у певній ситуації проявляє розумну ініціативу та бере на себе більшу відповідальність за виконання групових завдань» [7, с. 5].

Формування власне «лідерської компетенції» у майбутніх офіцерів у закладах освіти зі специфічними умовами навчання є вкрай важливим завданням, котре потребує включення до професійних стандартів за всіма спеціальностями та рівнями вищої освіти спеціальної компетенції, яка сприятиме формуванню лідерських здатностей.

На потребу позиціонованої освітньої технології вказує і Б. Луценко, котрий слушно вважає за доцільне не протиставляти вишкіл військового керівника та лідера [8, с. 306–309]. Б. Луценко зазначає, що формування лідерських навиків військового керівника «вимагає успішна організація і виконання бойових завдань, виокремлюються дисциплінованість, ініціативність, рішучість, фізична підготовленість, урівноваженість, комунікативні навички, правильна артикуляція і риторичні навички» [8, с. 114]).

Найбільш розгорнуту психологічну архітектуру лідерських властивостей майбутнього офіцера заініціював О. Кокун, формування котрих реалізовується за компонентами: «комунікативно-організаційним (який складають такі якості, як: комунікабельність, тактовність, переконливість, схильність до організаторської роботи); емоційно-вольовим (якості – цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, упевненість у собі); мотиваційним (якості – мотивація лідерства, мотивація успіху); мисленнєвим (якості – швидкість мислення, креативність, логічність, проникливість); особистісним (якості – активність, обов'язковість, ініціативність, надійність, патріотизм)» [9, с. 173].

Більшість українських учених виділяють достеменні компоненти лідерських властивостей у майбутніх військових керівників, зосібна: «широту мотивації, специфічність спрямованості, інтенсивність, стійкість, дієвість, рівень задоволеності тощо» [10, с. 1112];

«професійні, управлінські, військово-педагогічні, морально-психологічні, анатомо-фізіологічні якості; кожен із цих компонентів містить у собі певні конкретні якості» [11, с. 305; 12, с. 113] та інші.

Отож, задля успішного генезису військового індивідуума в ролі лідера в певній соціальній групі, зосібна у військовому структурному підрозділі, йому слід опанувати, здобувати та позиціонувати в нелегких (екзистенційних, ризиконебезпечних, екстремальних, бойових) обставинах такі цінності, як доброчесність, властивості, котрі військовослужбовцями усвідомлюються власне як лідерські, урахувавши детермінанти, які вони аналізують, коли зачисляють певні плідні результати та досягнення власне лідерству. Акцентуємо увагу на тому, що схарактеризовані сутнісні штиби лідерства не є усеосяжними, а лишень прояснюють власне його соціально-психологічний зміст.

З метою аргументування сучасного осмислення змісту феномену «лідерство» нами застосовано ідеї американських учених К. Бланшара, С. Фаулера, Л. Хаукінса, котрі звертають увагу власне на оволодіння трьома навиками, а саме:

- проведення діагностування професійного розвитку підлеглих, що вбачає уміння визначити ступінь розвитку професійної компетентності та вподобань підлеглих;
- гнучкість, котра з'являється лишень тоді, коли без надмірних зусиль військовий керівник може використовувати декілька стилів та методів лідерства;
- партнерства, котре надає потенцію комунікації з об'єктами професійної діяльності та збільшує власне його якість і регулярність [5, с. 123–124].

Лишень коли майбутній офіцер оволодіє досвідом формування лідерських властивостей із керуванням собою, він, власне, вже буде придатним керувати підлеглими. Інструментарієм до керування окремими підлеглими є придатність установлювати з ними довірливі взаємини, позаяк без наявності цілковитої довіри військовий підрозділ, на жаль, не буде в змозі продуктивно функціонувати.

Наступним вектором у контексті формування лідерських властивостей у майбутніх офіцерів НГУ є їх вишкіл до керування військовим підрозділом як командою. Априорі керування командою є повсякчас складнішим, аніж керування окремими людьми. Керування командою потребує від майбутнього офіцера як військового управлінця цілковитої довіри до власних підлеглих та їхніх колективних намагань.

О. Бойко на підставі ґрунтовного дослідження сутності поняття «лідерство командира військового підрозділу» слушно вважає, що «функціонально це явище проявляється в службі і професійній діяльності офіцера тактичної ланки управління за трьома основними напрямками: успішно виконувати загальне завдання (підтримувати бойову готовність військового підрозділу та управляти боєм); працювати злагоджено у боєздатній команді (згуртувати особовий склад військового підрозділу); максимально задовольняти індивідуальні потреби кожного військовослужбовця, яким командує» [7, с. 73].

Отож, офіцером-лідером слушно вважати авторитетну особистість, котрій структурний військовий підрозділ за певної ситуації делегує повноваження стосовно прийняття важливих рішень, котрі виправдовують його зацікавлення та визначають вектори і кшталт його учинів.

Задля опанування новими вміннями, котрі є корелятивно взаємопов'язаними з утворенням лідерських властивостей (зосібна, професійна компетентність, навик поточного й перспективного планування, вміння приймати управлінські рішення, навик фасилітації тощо), майбутнім офіцерам НГУ потрібна комплексна система цілеспрямованого навчання лідерству. Слушно акцентувати увагу на тому, що «лідерська компетентність офіцера» формується не лишень у стінах закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а насамперед упродовж усієї службової діяль-

ності. Після завершення навчання у ВНЗ за об'єктивних ситуацій молодшому офіцерові незмога одразу стати сформованим впливовим військовим лідером. Водночас у ВВНЗ повинні бути створені такі педагогічні умови, за сприяння яких формуються придатності та морально-психологічні властивості окремого курсанта, котрі він може позиціонувати й удосконалювати в контексті професійного вишколу, – це, власне, є його лідерський ресурс, себто завдання ВВНЗ – окреслити потенційних лідерів і розвивати за можливістю у декотрих із них лідерські властивості, а завданням командирів у військах є створення таких умов служби, котрі сприятимуть розкриттю їхнього потенціалу, у такий спосіб надавати підтримку в їхньому становленні в посаді та надбанні реального авторитету.

Висновки. Посеред теоретичних підвалин формування лідерських властивостей шляхом особистісного підходу в контексті навчання майбутніх офіцерів позиціоновано інтегрованість особистісного навчання, котре є узгодженим із стратегічними векторами розвитку НГУ, у їхні професійні учини. Індивідуальна підготовка офіцерів-лідерів повинна стати цілісною як соціальною, так і педагогічною системою, котра сприятиме саморозвитку в них базових сучасних лідерських навиків – кидати челендж загальноприйнятими обмеженнями, визначати ступінь власної влади та співпрацювати задля успіху.

У контексті сучасних підходів до осмислення змісту явищ «лідерство» та «лідерські властивості» можна окреслити три лідерські навик майбутнього офіцера НГУ, а саме: здійснення діагностики розвію об'єктів професійної діяльності, гнучкість та партнерство, котрі прогресують до рівня автоматизму в контексті повсякчасного відпрацювання.

Перспектива подальших досліджень полягатиме в поглибленому аналізі природи феномену лідерства в майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 01.02.2017 № 100-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80#n7>.
2. Доктрина з військового лідерства в Національній гвардії України : наказ командувача Національної гвардії України від 06.12.2022 № 450.
3. Зельницький А. М., Заболотний О. А., Васильєв О. М., Шабатіна Н. О. Теоретико-методологічні засади управління змінами у системі військової освіти : монографія. Київ : НУОУ, 2021. 250 с.
4. Бойко О. В. Методологічні основи дослідження лідерської компетентності майбутніх офіцерів у ВВНЗ. Львівський Політехнічний Національний університет. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 3. С. 16–24.
5. Blanchard K., Fowler S., Howkins L. *Self Leadership and the One Minute Manager: Gain the Mindset and Skillset for Getting What You Need to Succeed*. New York : William Morrow, 2005. 176 p.
6. Бойко О. В., Похнатюк С. В. Психолого-педагогічний аналіз відмінностей функцій керівництва і лідерства у професійній діяльності командира підрозділу. *Вісник Національного університету оборони України*. № 2 (27). 2012. С. 5–10.
7. Boyko O.V. Theory and methods of formation of leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine: monograph. Zhytomyr: Ed. O.O. Evenok, 2020. 667 p.
8. Луценко Б. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-командирів Національної гвардії України. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 31. Т. 3. 2020. С. 305–309.
9. Кокун О. М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 4. 2012. С. 170–174.
10. Видай А. Ю. Формування лідерської спрямованості особистості майбутнього офіцера ЗС України : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.05. Київ, 2002. 196 с.
11. Луценко Б. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-командирів Національної гвардії України. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 305–309.
12. Луценко Б. Формування та розвиток лідерських якостей у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 25. Т. 2. С. 112–114.

References:

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku Natsionalnoi hvardii na period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontseptsiia vid 01.02.2017 № 100-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the approval of the National Guard Development Concept for the period until 2020; Concept dated February 1, 2017 No. 100]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80#n7> [in Ukrainian].
2. Doktryna z viiskovoho liderstva v Natsionalnii hvardii Ukrainy: nakaz komanduvacha Natsionalnoi hvardii Ukrainy vid 06.12.2022 № 450 [Doctrine of military leadership in the National Guard of Ukraine. Order of the Commander of the National Guard of Ukraine dated 06.12.2022 No. 450] [in Ukrainian].
3. Zelnytskyi, A.M., Zabolotnyi, O.A., Vasiliev, O.M., & Shabatina, N.O. (2021). *Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnia zminamy u systemi viiskovoi osvity [Theoretical and methodological principles of change management in the system of military education]*. Monograph. Kyiv. NUOU. 250 p. [in Ukrainian].
4. Boyko, O.V. (2012). Metodolohichni osnovy doslidzhennia liderskoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv u VVNZ [Methodological foundations of the study of leadership competence of future officers at VVNIZ]. Lviv Polytechnic National University. *Pedahohika i psykhologhiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 3, 16–24 [in Ukrainian].
5. Blanchard, K., Fowler, S., Howkins, L. (2005). *Self Leadership and the One Minute Manager: Gain the Mindset and Skillset for Getting What You Need to Succeed*. New York: William Morrow. 176 p. [in English].
6. Boyko, O.V., & Pokhnyatuk, S.V. (2012). Psykhologo-pedahohichniy analiz vidminnostei funktsii kerivnytstva i liderstva u profesii nii diialnosti komandyra pidrozdilu [Psychological and pedagogical analysis of the differences in the functions of leadership and leadership in the professional activity of a unit commander]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 2 (27), 5–10 [in Ukrainian].
7. Boyko, O.V. (2020). Theory and methods of formation of leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine: monograph. Zhytomyr: Ed. O.O. Evenok, 667 p. [in English].
8. Lutsenko, B. (2020). Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï u maibutnikh ofitseriv-komandyriv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities

in future commanding officers of the National Guard of Ukraine]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 31 (3), 305–309 [in Ukrainian].

9. Kokun, O.M. (2012). Psykholohichna struktura liderskykh yakosteï maibutnoho ofitsera [Psychological structure of leadership qualities of the future officer]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4, 170–174 [in Ukrainian].

10. Vydai, A.Yu. (2002). Formuvannia liderskoi spriamovanosti osobystosti maibutnoho ofitsera ZS Ukrainy [Formation of the leadership orientation of the personality of the future officer of the Armed Forces of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 196 p. [in Ukrainian].

11. Lutsenko, B. (2020). Pedagogichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï u maibutnikh ofitseriv-komandyriv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in future officers-commanders of the National Guard of Ukraine]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 31 (3), 305–309 [in Ukrainian].

12. Lutsenko, B. (2020). Formuvannia ta rozvytok liderskykh yakosteï u maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Formation and development of leadership qualities in future officers of the National Guard of Ukraine]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 25 (2), 112–114 [in Ukrainian].

УДК 159.95-057.875

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-7>

Шульга Дмитро Мирославович,
аспірант кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7459-5119>

Потапов Семен Олександрович,
аспірант кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8094-7924>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МЕДИКІВ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті розкриваються психологічно важливі якості медиків на сучасному етапі воєнного стану в Україні. Автори зауважують, що війна суттєво змінила вимоги до медичних працівників, підкреслюючи важливість таких якостей, як стресостійкість, комунікативність, адаптивність, професійні навички, етичні принципи та психологічна підготовка. Виникає потреба у нових стандартах підготовки та відбору медиків, які повинні бути готовими до роботи в екстремальних умовах та надавати якісну медичну допомогу в складних ситуаціях. Зарубіжні дослідники в цій темі вивчали важливість етичних норм, комунікативних навичок та особистісних характеристик для успішної практики в медицині. Автори фокусують увагу на тому, що професійна готовність є важливою умовою для успішної діяльності медичних фахівців, адже вона визначає їх здатність адаптуватися до різних умов і ситуацій, що можуть виникати в процесі роботи. Професійну готовність майбутнього лікаря автори розглядають як комплексне утворення в структурі особистості, що об'єднує професійно важливі якості, високий рівень загальних та фахових компетентностей, а також досягнення програмних результатів навчання, які разом формують здатність до ефективної діяльності. На основі аналізу літератури у статті виокремлено п'ять основних категорій професійно важливих якостей медиків: професійно-творчі, морально-духовні, психофізіологічні, соціально значущі та емоційно-вольові. Автори також окремо виділяють асертивність і резильєнтність як важливі складовими частинами особистісних якостей медичних працівників, оскільки вони значно впливають на їхню професійну ефективність та здатність справлятися з викликами в умовах медичної практики. Асертивність і резильєнтність взаємопов'язані, оскільки асертивні медики, здатні чітко виражати свої потреби та почуття, мають більше шансів на підтримку та розуміння з боку колег і пацієнтів, що, в свою чергу, може підвищити їхню резильєнтність. Однак, резильєнтність також може підвищувати асертивність, оскільки впевненість у своїй здатності справлятися зі стресами може заохочувати особу бути більш відкритою та активно відстоювати свої інтереси.

Ключові слова: професія, професійні якості, медики, професійна готовність, асертивність, резильєнтність.

Shulga Dmytro, Potapov Semen. PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF MEDICAL DOCTORS IN THE MODERN REALITIES OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article reveals the psychologically important qualities of medical doctors at the current stage of martial law in Ukraine. The authors note that the war has significantly changed the requirements for medical workers, emphasizing the importance of such qualities as stress resistance, communication, adaptability, professional skills, ethical principles and psychological preparation. There is a need for new standards for the training and selection of doctors who must be ready to work in extreme conditions and provide high-quality medical care in difficult

situations. Foreign researchers in this topic have studied the importance of ethical norms, communication skills and personal characteristics for successful practice in medicine. The authors focus on the fact that professional readiness is an important condition for the successful activities of medical professionals, as it determines their ability to adapt to various conditions and situations that may arise in the process of work. The authors consider the professional readiness of a future doctor as a complex formation in the structure of the personality, which combines professionally important qualities, a high level of general and professional competencies, as well as the achievement of program learning outcomes, which together form the ability to effective activity. Based on the analysis of the literature, the article identifies five main categories of professionally important qualities of doctors: professionally creative, morally and spiritually, psychophysiological, socially significant and emotionally and strongly. The authors also separately highlight assertiveness and resilience as important components of the personal qualities of medical workers, since they significantly affect their professional effectiveness and ability to cope with challenges in medical practice. Assertiveness and resilience are interrelated, as assertive physicians who are able to clearly express their needs and feelings are more likely to receive support and understanding from colleagues and patients, which in turn can increase their resilience. However, resilience can also increase assertiveness, as confidence in one's ability to cope with stress can encourage an individual to be more open and actively advocate for their interests.

Key words: profession, professional qualities, physicians, professional readiness, assertiveness, resilience.

Вступ. Професія лікаря вимагає надзвичайної відповідальності, відзначається високою суспільною значущістю та складністю професійних обов'язків. Ці аспекти обумовлюють необхідність особливих підходів до підготовки фахівців у закладах вищої медичної освіти, де, крім розвитку професійних компетентностей, також мають формуватися професійно важливі якості. Війна в Україні значно вплинула на потребу в професійно важливих якостях медиків, акцентуючи увагу на різних аспектах їхньої підготовки та поведінки. Підвищення стресостійкості детермінується збільшеним рівнем стресу. В умовах війни медики стикаються з екстремальними ситуаціями, що потребують високої стресостійкості. Вони повинні вміти працювати під тиском, приймати швидкі рішення та залишатися спокійними у критичних умовах.

Покращення комунікативних навичок у взаємодії з пацієнтами – теж важливе питання. В умовах війни медики часто працюють з людьми, які пережили травми або втрати. Здатність до емпатії, підтримки та чіткої комунікації стає ще більш важливою для забезпечення психологічного комфорту пацієнтів. Військові медики повинні ефективно взаємодіяти з іншими членами команди, що потребує високих комунікативних навичок і вміння працювати в групі. Війна може призводити до швидких змін у робочих умовах, тому медикам потрібно вміти швидко адапту-

ватися до нових ситуацій, змінювати плани та знаходити альтернативні рішення.

Робота у воєнний час потребує медиків з новими навичками, такими як надання першої допомоги в умовах бойових дій, управління масовими травмами та ведення медичної евакуації. Необхідність постійного вдосконалення знань та навичок, щоб бути готовими до нових викликів, стає критично важливою. Війна ставить медиків перед етичними питаннями, такими як прийняття рішень щодо надання допомоги в умовах обмежених ресурсів або вибір між життям і смертю. Це підвищує потребу в розвитку моральних і етичних якостей.

Психологічна стійкість стає важливою якістю для медиків, які повинні справлятися з власними емоціями та травмами, а також надавати психологічну підтримку іншим. Потреба в медичних працівниках, які можуть впоратися з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) у пацієнтів, зростає.

Війна суттєво змінила вимоги до медичних працівників, підкреслюючи важливість таких якостей, як стресостійкість, комунікативність, адаптивність, професійні навички, етичні принципи та психологічна підготовка. Це формує нові стандарти підготовки та відбору медиків, які повинні бути готовими до роботи в екстремальних умовах та надавати якісну медичну допомогу в складних ситуаціях.

Питання розвитку фахових компетентностей і досягнення навчальних результатів є достатньо врегульованим та оцінюється через єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ). Проте, щодо професійно важливих якостей майбутніх лікарів на даний момент немає єдиних нормативних вимог ані до визначення таких якостей, ані до методів діагностики рівня їх сформованості. Водночас, медична спільнота та стейкхолдери не мають сумнівів, що саме ці якості є важливим чинником професійної майстерності лікарів.

Вивченню ключових професійних якостей медичних фахівців присвячували свої дослідження такі науковці, як Л. Божович, А. Деркач, В. Соловійов, М. Долинська, Н. Касевич, Л. Карамушка, С. Москалець, Т. Супрун. Ці дослідники акцентували увагу на різних аспектах професійної діяльності медичних працівників, включаючи етичні, психологічні та комунікативні якості, які сприяють успішній медичній практиці. Більшість дослідників погоджуються, що саме професійні якості спеціаліста забезпечують ефективну реалізацію фахових компетентностей під час виконання лікарських обов'язків.

Зарубіжні вчені теж не залишилися осторонь цього питання. Генріх Пірет (Heinrich Pirot) – німецький психолог, який вивчав особистісні якості медичних працівників і їх вплив на взаємодію з пацієнтами; Алан Творк (Alan Tewksbury) – американський соціолог, чия робота зосереджена на професіоналізмі у медичних сферах та важливості етичних стандартів; Норберт Еліас (Norbert Elias) – німецький соціолог, який досліджував соціальні відносини в медичних професіях, звертаючи увагу на культурні та етичні аспекти; Рональд Дж. Фонк (Ronald J. Fong) – американський психіатр, який проводив дослідження у сфері підготовки медичних фахівців та особистісних якостей, необхідних для успішної практики; Елізабет Вейз (Elizabeth Weiss) – досліджувала комунікативні навички медиків і їхній вплив на якість медичної допомоги; Гаррі С. Хопкінс (Harry S. Hopkins) – фахівець у галузі медичної психології, який зосередив увагу на впливі особистісних якостей на ефективність роботи медичних працівни-

ків. Ці вчені досліджували різні аспекти професійних якостей медичних фахівців, зокрема важливість етичних норм, комунікативних навичок та особистісних характеристик для успішної практики в медицині [1].

Опираючись на актуальність цього питання у сфері медичної психології та освіти, метою нашого дослідження є характеристика професійно важливих властивостей лікарів як одного з основних складових елементів їх професійної готовності.

Матеріали та методи. Більшість педагогів і психологів підкреслюють, що для успішної професійної діяльності в майбутньому поряд із високим рівнем професійних компетентностей необхідні стійкі особистісні характеристики. Вони включають позитивне ставлення до професії, відповідні риси характеру, здібності, темперамент, мотивацію, а також стійкі професійно значущі особливості сприйняття, уваги, мислення, емоційної та вольової сфер. Саме тому наприкінці XIX століття в науковий обіг було введено поняття «готовність до професійної діяльності». На затребуваність цього поняття для підготовки майбутніх лікарів вказує проблема адаптації інтернів до професійної діяльності, яку відзначають як випускники, так і стейкхолдери. В окремих випадках це призводить до дезадаптації, що унеможливлює ефективну роботу молодих фахівців.

Результати. Готовність до професійної діяльності є ключовим аспектом у підготовці медичних працівників і відіграє важливу роль у їхній кар'єрі з кількох причин. Вона включає розвиток необхідних клінічних і технічних навичок, які потрібні для виконання обов'язків медичного працівника. Це дозволяє лікарям і медсестрам ефективно надавати допомогу пацієнтам.

Також готовність до роботи пов'язана з психологічною стійкістю. Медики часто стикаються зі стресовими ситуаціями, і здатність справлятися з емоційним навантаженням є критично важливою для їхнього благополуччя та професійної ефективності.

Готовність до професійної діяльності включає розуміння етичних норм і принципів медичної практики. Це важливо для забезпечення високої якості медичних послуг і під-

тримання довіри між лікарем і пацієнтом. Готовність передбачає також розвиток навичок спілкування, що є важливими для ефективної взаємодії з пацієнтами, їхніми родинами та колегами. Це допомагає покращити процес лікування і забезпечити емоційну підтримку.

У медицині часто виникають непередбачувані ситуації, і готовність до професійної діяльності включає в себе здатність швидко адаптуватися до змінних умов, освоювати нові технології та підходи до лікування. Готовність до професійної діяльності також означає відкритість до постійного навчання та професійного розвитку. Медичні знання постійно оновлюються, і готовність до навчання є важливою для підтримання високих стандартів у практиці. Готовність до роботи також пов'язана з усвідомленням соціальної відповідальності медичних працівників, оскільки їхня діяльність безпосередньо впливає на здоров'я і життя людей.

Загалом, готовність до професійної діяльності є важливою складовою для успішної кар'єри медичних працівників, яка впливає на якість надання медичних послуг, взаємини з пацієнтами та колегами, а також на загальне професійне задоволення [2].

Дослідження поняття професійної готовності в Україні проводили Н. Левків, яка акцентує увагу на професійній підготовці медичних працівників; О. Гладун розглядає готовність як важливу складову професійної діяльності; А. Ковальчук аналізує професійну готовність в контексті медичної освіти; Л. Костенко вивчає вплив морально-етичних аспектів на професійну готовність медичних фахівців. Ці дослідники розкривають різні аспекти та критерії, що визначають професійну готовність медичних працівників в Україні.

Л. Подоляк і В. Юрченко вважають професійну готовність медичних фахівців ключовим аспектом їхньої підготовки, що включає не лише знання та навички, але й психологічні, емоційні та моральні якості, які забезпечують успішне виконання професійних обов'язків [3].

Так, зокрема Л. Подоляк підкреслює, що професійна готовність охоплює здатність лікаря адаптуватися до змінних умов роботи,

що особливо важливо в умовах сучасної медичної практики. Він акцентує увагу на необхідності формування у студентів медичних закладів особистісних якостей, таких як відповідальність, стресостійкість і комунікативні навички. В. Юрченко зазначає, що професійна готовність є комплексною характеристикою, що визначає не лише теоретичні знання, а й практичні навички, які лікар повинен мати для ефективної роботи з пацієнтами. Він підкреслює важливість емоційного інтелекту та професійної етики, які є невід'ємними складовими готовності до професійної діяльності. Ці підходи допомагають створити основу для формування кваліфікованих і співчутливих медичних працівників, здатних до адекватної реакції на виклики, що постають у їхній практиці [3].

С. Максименко визначає професійну готовність як інтегративну характеристику особистості, яка включає в себе систему знань, умінь, навичок, особистісних якостей та ставлення до обраної професії. Професійна готовність, за його словами, складається з декількох компонентів: знання – теоретичні знання, які необхідні для виконання професійних обов'язків; уміння – практичні навички, які дозволяють реалізувати знання в конкретних ситуаціях; навички – автоматизовані дії, які формуються в процесі навчання та практичної діяльності; особистісні якості – такі, як комунікативність, відповідальність, стресостійкість та інші, що сприяють ефективному виконанню професійних завдань; ставлення до професії – усвідомлення важливості і цінності професійної діяльності, що впливає на мотивацію та бажання працювати в обраній сфері [4].

Таким чином, професійна готовність є важливою умовою для успішної діяльності медичних фахівців, адже вона визначає їх здатність адаптуватися до різних умов і ситуацій, що можуть виникати в процесі роботи.

О. Комар у своїх дослідженнях професійної готовності акцентує увагу на важливості цієї якості для успішної діяльності фахівців, особливо в умовах змінюваного середовища. Він вважає, що професійна готовність включає в себе не лише теоретичні знання,

а й практичні навички, вміння адаптуватися до нових умов, а також готовність до постійного навчання і самовдосконалення. Вона визначає професійну готовність як інтегративну характеристику особистості, що включає мотиваційний, когнітивний та емоційний аспекти. Він підкреслює важливість формування позитивного ставлення до професії, розвитку особистісних якостей, таких як стійкість, відповідальність і комунікативність, які необхідні для ефективного виконання професійних обов'язків [5].

Також О. Комар зазначає, що професійна готовність медичних працівників є особливо важливою у контексті швидких технологічних змін та викликів, з якими стикається сучасна медицина [5].

Найдоцільніше розглядати професійну готовність майбутнього медичного фахівця як інтегроване утворення в структурі особистості, що включає погляди, переконання, почуття, ставлення, емоційні та вольові якості, навички, знання та установки. Вона забезпечує здатність ефективно виконувати професійні обов'язки, використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль і адаптуватися до несподіваних обставин [6]. Незважаючи на різноманітні підходи до поняття, усі дослідники погоджуються, що професійна готовність є обов'язковою умовою для успішної діяльності.

Таким чином, професійну готовність майбутнього лікаря можна розглядати як комплексне утворення в структурі особистості, що об'єднує професійно важливі якості, високий рівень загальних та фахових компетентностей, а також досягнення програмних результатів навчання, які разом формують здатність до ефективної діяльності. Кожен компонент має значення, але найбільша ефективність у підготовці лікаря досягається за умови гармонійного розвитку усіх складових та взаємозв'язку між ними.

Оцінювання рівня сформованості професійно важливих якостей, як складника професійної готовності, є набагато складнішим завданням, оскільки наразі не існує універсального підходу чи методики для цього.

Науковець О. Корж зазначає, що в науці досі немає усталеного підходу до визначення професійних якостей. Аналіз літератури демонструє використання таких понять, як «професійно значущі якості», «професійно важливі якості», «професійно значущі особистісні якості», «професійно значущі якості особистості». Однак усі дослідники одноставно вважають, що ці якості є основою професійної майстерності, а їхнє виявлення та цілеспрямований розвиток є необхідними на всіх етапах професійного становлення [6].

Ми схилиємося до використання поняття «професійно важливі якості», під яким розуміємо адаптовані до конкретної професійної діяльності риси особистості, що формуються на основі біопсихічних властивостей під впливом зовнішніх чинників та власної активності. Ця категорія найповніше відображає внутрішні психологічні риси майбутнього лікаря, які відповідають вимогам професійної діяльності у різних аспектах особистості: когнітивному, мотиваційному, емоційно-вольовому, психомоторному.

Л. Кайдалова, вивчаючи компетентність майбутніх медиків, спирається на класифікацію А. Шелтона, в якій виділяють п'ять основних груп професійних якостей. Ці групи включають: професійні знання – це основа для формування компетентності медичного працівника, що включає в себе теоретичні знання з медицини, анатомії, фізіології, фармакології та інших дисциплін; професійні навички – це практичні вміння, які медик набуває під час навчання та практики, зокрема, проведення процедур, діагностика, лікування пацієнтів; соціально-комунікативні якості – це вміння взаємодіяти з пацієнтами, їх родичами та колегами, що включає в себе навички спілкування, емпатії та команди; морально-етичні якості – це важливі для медичної практики цінності, такі як повага до пацієнта, чесність, порядність, що допомагають у формуванні довіри; креативність та критичне мислення – ці якості дозволяють медикам адаптуватися до нових ситуацій, знаходити інноваційні рішення в складних випадках. Ця класифікація підкреслює важливість комплексного під-

ходу до підготовки майбутніх медичних працівників, враховуючи як їх професійні, так і особистісні якості [7].

Х. Мазепа пропонує свою класифікацію професійних якостей медичних спеціалістів, яка може відрізнитися від інших підходів. Вона акцентує увагу на специфічних рисах, необхідних для ефективного виконання медичних обов'язків. Мазепа підкреслює важливість не тільки професійних знань та навичок, а й особистісних якостей, таких як емоційна стабільність – здатність справлятися з емоційним навантаженням, яке виникає в процесі роботи; комунікативні навички – уміння спілкуватися з пацієнтами та колегами, що є важливим для успішної взаємодії; співчуття та емпатія – здатність розуміти почуття та потреби пацієнтів; вміння приймати рішення – критичне мислення, необхідне для оперативного реагування у складних ситуаціях; відповідальність – усвідомлення важливості своєї ролі в системі охорони здоров'я. Ця класифікація підкреслює, що ефективність медичної практики залежить не тільки від знань, але й від особистісних рис, які впливають на якість медичного обслуговування [8].

Тревор Д. Гіббс акцентує, що суспільство очікує від лікаря таких якостей, як новаторство, креативність, адаптивність, здатність до поширення знань, відповідальність і впевненість [9].

На основі аналізу літератури виділяються п'ять основних категорій професійно важливих якостей медиків: професійно-творчі, морально-духовні, психофізіологічні, соціально значущі та емоційно-вольові [11].

Такі професійно-творчі якості важливі для забезпечення конкурентоздатності майбутнього лікаря протягом усієї професійної діяльності. Сучасна медицина швидко розвивається завдяки високим технологіям, і процес впровадження інновацій у практику постійно прискорюється. Поняття «інновації» та «сучасні технології» зараз обговорюються на кожній лекції, конференції та в наукових статтях з медичної тематики.

Серед професійно-творчих якостей майбутнього лікаря важливими є готовність

до постійного підвищення кваліфікації, здатність самостійно опановувати знання та володіння методами професійного навчання.

Ще одна важлива професійно-творча якість майбутнього медика – здатність до проведення наукових досліджень. Не всі лікарі займаються наукою, але успішні фахівці з позитивним досвідом лікування часто зацікавлені в оформленні своїх досягнень у вигляді статей або дисертацій, зокрема для виступів на конференціях та конгресах. Важливо розвивати такі навички ще під час навчання, залучаючи студентів до роботи в наукових гуртках та студентських науководослідних товариствах [11].

Ю. Карпенко зазначає, що цей процес має відбуватися у три етапи: спонукально-підготовчий, змістово-процесуальний та аналітико-результативний [2]. З перших курсів студенти мають розуміти, що всі медичні дослідження повинні проводитися відповідно до етичних принципів, оскільки результати будуть впливати на здоров'я пацієнтів і використовуватися іншими лікарями. Дослідник зобов'язаний дотримуватися правил професійної доброчесності, не допускати фальсифікації даних і нести відповідальність за достовірність наукових результатів.

З усіх перелічених професійно-творчих якостей найбільше значення для формування інших мають такі якості, як професійні установки, інтерес до професійної діяльності, відсутність антиінноваційного бар'єру, прагнення до професійного зростання. Їхню сформованість можна оцінювати через самооцінку, педагогічне спостереження та бесіди. Самооцінювання й бесіди зі студентами дозволяють виявити рівень розвиненості таких якостей, як професійні установки, інтереси, бажання до професійного розвитку й об'єктивного оцінювання власної діяльності.

Особливо важливою є також розвиненість морально-духовних якостей медичного фахівця. Сучасні професійні знання та медичні технології не завжди можуть бути ефективними без високого рівня моральних якостей. Поєднання морально-духовних якостей із професійними компетентностями

є основою високої професійної готовності майбутнього лікаря. На думку Н. Касевич, морально-етичні принципи та деонтологічні аспекти діяльності медиків створюють сприятливі умови для ефективного лікування пацієнтів. Неможливо стати гарним медиком без поваги до своєї професії та до хворих [9].

Серед основних морально-духовних якостей, які повинні бути розвинені у майбутнього лікаря, – чуйність, милосердя, емпатія, почуття обов'язку, бажання допомагати, доброзичливість, гуманізм, чесність, порядність, щирість, делікатність, справедливість, вихованість, толерантність, принциповість, орієнтація на позитивні життєві ідеали, демократичність та висока загальна культура.

Асертивність і резильєнтність також є важливими складовими частинами особистісних якостей медичних працівників, оскільки вони значно впливають на їхню професійну ефективність та здатність справлятися з викликами в умовах медичної практики.

Асертивна особистість виражає свої думки, почуття і потреби чітко та впевнено, не порушуючи прав інших. У медичній сфері асертивність важлива з кількох причин зокрема, в комунікації з пацієнтами. Асертивні медики здатні відкрито спілкуватися з пацієнтами, що допомагає створити довірливу атмосферу, покращити взаєморозуміння та забезпечити більш ефективне лікування [10].

Також при взаємодії з колегами. Асертивність допомагає в колективній роботі, сприяє обміну ідеями та конструктивній критиці, що підвищує загальну ефективність команди. Асертивність дозволяє медикам відстоювати свої професійні інтереси та права, що може бути особливо важливим у стресових ситуаціях.

А резильєнтність – це здатність особи адаптуватися до стресу і відновлюватися після труднощів. У медичній практиці резильєнтність теж має величезне значення.

Резильєнтні медики можуть ефективніше справлятися з емоційним навантаженням, викликаним важкими випадками, що допомагає знизити ризик вигорання. Резильєнтність дозволяє медикам швидко адаптуватися до змін у середовищі, вимогах пацієнтів і нових технологій. Резильєнтність також сприяє підтримці загального психічного здоров'я, що є критично важливим для збереження професійної продуктивності.

Асертивність і резильєнтність взаємопов'язані, оскільки асертивні медики, здатні чітко виражати свої потреби та почуття, мають більше шансів на підтримку та розуміння з боку колег і пацієнтів, що, в свою чергу, може підвищити їхню резильєнтність. Однак, резильєнтність також може підвищувати асертивність, оскільки впевненість у своїй здатності справлятися зі стресами може заохочувати особу бути більш відкритою та активно відстоювати свої інтереси.

Висновки. Таким чином, асертивність і резильєнтність формують важливі елементи особистісних якостей медичних працівників, впливаючи на їхнє професійне становлення і ефективність в роботі.

Варто зазначити, що між теоретичним розумінням певної якості та її реальним проявом у практичній роботі лікаря можуть існувати відмінності. Рівень усвідомлення якості відображає сукупність знань, переконань, уявлень про її значущість для професійної діяльності медика, а також готовність до її прояву в майбутній практиці. Цей рівень визначається шляхом тестувань, анкетувань і співбесід. Однак це не гарантує, що усвідомлення якості автоматично переросте в реальну поведінкову форму.

Перспективами нашого дослідження є вивчення асертивності та резильєнтності в структурі професійно важливих якостей медиків.

Список використаних джерел:

1. Борисюк А.С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
2. Карпенко Ю.П. Компоненти готовності студентів закладів вищої медичної освіти до науково-дослідної діяльності. *Вісник КНЛУ. Серія: педагогіка та психологія*, 2019. Вип. 30. С. 43–51.

3. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологічна підготовка майбутнього викладача як передумова гуманізації і демократизації вищої освіти. *Освіта і управління*. 2006. Вип. 3–4. С. 99–107.
4. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури : навч. посіб. для вищої школи . Київ : Наукова думка. 1998.
5. Комар О.А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології (автореф. дис. доктора пед. наук). Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, Україна. 2011.
6. Корж О.Ю. Теоретичні засади формування професійно значущих якостей майбутніх лікарів. *Людознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2015. Вип. 1 (33). С. 68–75.
7. Лимар Л.Є., Каршунова А.С. Професійні компетенції та особистісні якості медичних сестер. *Медсестринство*. 2020. № 4. С. 27–29.
8. Мазепа Х.П. Особливості професійно-педагогічної підготовки медичних працівників. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогіка*. 2009. Вип. 25. С. 191–196.
9. Снісар О. Вплив сформованості професійно важливих якостей на фахову підготовку майбутніх лікарів: кол. монографія, 2022. С.161–194.
10. Шевченко О.М., Владимірова В.І. Професійно важливі якості студентів-медиків із різною самооцінкою. *Психологія і особистість*. 2020. № 2 (18). С. 166–177.

References:

1. Borysiuk, A.S. (2004). *Psychological features of the formation of professional qualities of a future medical psychologist*. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Prykarp. un-t im. V. Stefanyka. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
2. Karpenko, Yu.P. (2019). *Components of readiness of students of higher medical education institutions for scientific and research activities*. *Visnyk KNLU. Seriya: pedahohika ta psykholohiia*, 30, 43–51 [in Ukrainian].
3. Podoliak, L.H., & Yurchenko, V.I. (2006). *Psychological preparation of a future teacher as a prerequisite for the humanization and democratization of higher education*. *Osvita i upravlinnia*, 3–4, 99–107 [in Ukrainian].
4. Maksymenko, S.D. (1998). *Psychology in social and pedagogical practice: methodology, methods, programs, procedures: teaching aids for higher education*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Komar, O.A. (2011). *Theoretical and methodological principles of training future primary school teachers to use interactive technology*. *Extended abstract of Doctor's thesis* Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. Cherkasy, Ukraina [in Ukrainian].
6. Korzh, O.Iu. (2015). *Theoretical foundations of the formation of professionally significant qualities of future doctors*. *Liudynoznavchi studii. Seriya: Pedahohika*, 1 (33), 68–75 [in Ukrainian].
7. Lymar, L.Ie., & Karshunova, A.S. (2020). *Professional competencies and personal qualities of nurses*. *Medsestrynstvo*, 4, 27–29 [in Ukrainian].
8. Mazepa, Kh.P. (2009). *Features of professional and pedagogical training of medical workers*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Pedahohika*, 25, 191–196 [in Ukrainian].
9. Snisar, O. (2022). *The influence of the formation of professionally important qualities on the professional training of future doctors: collective monograph*. pp. 161–194 [in Ukrainian].
10. Shevchenko, O.M., & Vladymyrova, V.I. (2020). *Professionally important qualities of medical students with different self-esteem*. *Psykhohohiia i osobystist*, 2 (18), 166–177 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

Борисюк Ольга Миколаївна ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ.....	3
Висятицька Наталія Дмитрівна, Лиса Марія Олегівна КОГНІТИВНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ МЕТОДИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ПІДТРИМКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС БОЙОВОГО СТРЕСУ.....	11
Hurkovskiy Dmytro Marianovych A CROSS-CULTURAL STUDY OF THE IMPACT OF WAR ON INDIVIDUALS OF DIFFERENT AGES AND PLACES OF RESIDENCE.....	24
Ковальчук Зоряна Ярославівна, Завацька Наталія Євгенівна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ.....	31
Ковальчук Зоряна Ярославівна, Заверуха Ольга Ярославівна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ТА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: ВІКОВІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ.....	37
Швець Дмитро Володимирович, Кісіль Зоряна Романівна ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	45
Шульга Дмитро Мирославович, Потапов Семен Олександрович ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МЕДИКІВ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	53

CONTENTS

Borysiuk Olha EMPIRICAL STUDY OF MOTIVATION TOWARDS MANAGEMENT ACTIVITIES OF FUTURE POLICE OFFICERS AT DIFFERENT STAGES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT.....	3
Vysiatytska Nataliia, Lysa Mariia COGNITIVE AND BEHAVIORAL TECHNIQUES AS AN EFFECTIVE METHOD OF SUPPORTING THE PSYCHOLOGICAL RESILIENCE OF MILITARY UNDER COMBAT STRESS.....	11
Hurkovskiy Dmytro A CROSS-CULTURAL STUDY OF THE IMPACT OF WAR ON INDIVIDUALS OF DIFFERENT AGES AND PLACES OF RESIDENCE.....	24
Kovalchuk Zoriana, Zavatska Nataliia PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF HUMANISTIC VALUES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS: AGE ASPECT.....	31
Kovalchuk Zoriana, Zaverukha Olha PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL STABILITY AND RESILIENCE: AGE-RELATED ASPECTS OF THE PHENOMENON.....	37
Shvets Dmytro, Kisil Zoriana ON THE QUESTION OF THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN THE FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE..... SHULGA DMYTRO, POTAPOV SEMEN	45
Shulga Dmytro, Potapov Semen PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF MEDICAL DOCTORS IN THE MODERN REALITIES OF MARTIAL LAW IN UKRAINE	53

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 2

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *С. Ю. Калабухова*

Підписано до друку 24.12.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,44. Зам. № 1224/913.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.